LITOPYS
CZERWONOJI
KALYNY

LWÓW
LIPIEC
1939

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Opłata pocztowa uiszczona gotówką

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

XI. Річник

№. 7. LITOPYS CZERWONOI KAŁYNY 1939

ЧИСЛО 7. ЛИПЕНЬ 1939.

ПЕРШІ РОКОВИНИ СМЕРТИ ВОЖДА У. Г. А.

Бл. п. Генерал Мирон Тарнавський

(Портрет кисти арт. І. Кейвана)

В перші роковини смерти
Начального Вожда У. Г. А.

Це вже минув рік, а здається ось так не давно із храму Св. Юра ішов величавий і сумний похоронний похід на Янівське Кладовище.

Це вже минув рік, як на сумну вістку, „Ґенерал Тарнавський помер!" з цілого краю зїжджались, сходились багатотисячні маси народу, зїжджались колишні старшини, вояки, щоби відпровадити на вічний спочинок свого дорогого й не забутого вожда.

Так, це вже минув рік, і в перші роковини смерти пригадаймо собі, хто був такий ґенерал Мирон Тарнавський і за які заслуги в день Його похоронів кланявся Йому увесь український нарід, чому сумно дзвонили всі дзвони у храмах нашої країни і чому так жалібно плакали гуцульські трембіти на Його похоронах.

Мирон Тарнавський уродився 1869 року в селі Барилові, в Радехівщині, де Його батько був священиком. Цей син священика скінчив ґімназію в Бродах і Львові і йдучи за покликом серця вродженого вояка, Тарнавський вступає до австрійської армії, кінчає старшинську школу і виконує військові обовязки в Тарнові, Золочеві, Перемишлі, Самборі.

Як капітан 35 полку піхоти в Золочеві, 1914 року Тарнавський відходить на поле бою. Під Строновичами московська куля ранила Його. Вилікувавши рану в Будапешті, Мирон Тарнавський вертається на фронт. В р. 1915 доля привела того старшину патріота в ряди Українських Січових Стрільців. Він переймає команду вишколу УСС. у Свистільниках і Розвадові. Тоді Його іменували майором. На якийсь час Тарнавського перенесли до австрійського полку, але майор Тарнавський вже належав серцем до Українського Січового Війська і Він повернувся до своїх Січовиків.

Все ж австрійське командування знову примусило Його покинути У. С. С. та виїхати з австрійським полком до Києва 1918 року, відтак на південь України.

Упадок Австрії застав Тарнавського, як команданта 16 полку піхоти зі степенем полковника. Полк складався з самих поляків. Полковник Тарнавський відпровадив свій полк до Кракова, а сам поспішив до Львова, де вже кипіли бої. У Львові вже була польська влада, яка інтернувала Його в таборі в Домбю. Полковникові Тарнавському вдалось виїхати до Відня, відтак до Станиславова, де Начальна Команда У. Г. А. назначила Його комендантом II. Осадного корпусу.

В р. 1919 диктатор Петрушевич іменував Тарнавського ґенералом та начальним вождом У. Г. А.

Ґенерал Тарнавський по безвиглядних боях у Галичині переводить свою армію за Збруч, в переможнім поході йде на Київ, разом з Українською Наддніпрянською Армією здобуває столицю України. В Києві Начального Вожда У. Г. А. витають радісними піснями і квітами. Це був найщасливіший день Його життя. Та радість не тривала довго. Українська армія покинула Київ, і коли тиф та ворожі стріли здесяткували ряди українського війська, ґенерал Тарнавський був примушений заключити перемиря й союз із армією Денікіна, щоби приготовитись до нової боротьби.

Ці події примусили ґенерала Тарнавського на якийсь час відійти в тінь та уступити місце ґенералові Микитці. Але ґен. Тарнавського годі було удержати здалека від праці й боротьби. Ґенерал Тарнавський скоро знов був на чолі рідної армії боровся за уздоровлення і скріплення тієї армії.

Время було люте і Української Галицької Армії не можна було урятувати. Ця армія роззброєна опинилась у таборах, а її вожд Тарнавський в переїзді з Києва до Львова у Ходорові був також арештований. Його вивезли в табор у Тухолі, де було чимало Його старшин.

Зломаний на здоровлю цей начальний вожд без армії вернувся з табору, осів у селі Черниці біля Бродів і доживав там віку, час до часу виїжджаючи до Львова.

У Львові постигла Його і смерть 29. червня 1938 року.

В особі ґенерала Мирона Тарнавського український нарід утратив одного з визначних полководців і войовників великої доби 1914—1920 р.

Заслуги Тарнавського зразу для Українських Січових Стрільців, потім для цілої Української Галицької Армії були величезні. В найтрудніших ситуаціях бурхливої воєнної доби, коли всі нераз тратили рівновагу духа, ґенерал Тарнавський боровся далі за збереження армії і провадив її далі до слави й перемог.

Рік минув як помер Начальний Вожд У. Г. А. Ми не забули Його. Не забуде Його український нарід і за століття.

Ол. Б

РІК 1919

Написав: *Михайло Островерха.*

І. ПОХІД НА КИЇВ

На небі стояв молодий серпень. Були ясні, погідні дні — виповнені сонцем і тремтливою синявою. Жнива стояли полукіпками по полях. Земля жахтіла палом сонця і впивалась потом нашого селянина і козака, що, крекчучи в спеку, тащив на рамени кріс тай усяке інше добро разом із кулями — яких йому так часто тоді недоставало — в наплечнику.

І ночі були осяйні, місяшні, що зорями наш шлях устилали: На Київ! Інколи, в таку ніч, коли бою не було, ішов курінь, співаючи. А гомін пісні, тремтючи на зорях, стеливсь Київщини полями.

І ті пристрастно чудові дні були такі непевні, а тим самим такі великі, такі молодолегкі, ненаситні життям. А те життя не було дороге, кожна хвилина могла припинити його, але було воно буйне, велике. Так було нам бойовикам на фронті. І про бойовиків тільки я тут і говорю.

У перших днях серпня здобули ми, частини Х-ої бриґади, перед вечором, коли сутеніло, місто Калинівку — відому вузлову залізничу стацію. У Калинівці наш ІІІ курінь і заночував. Нас трьох — хор. І. Кучмак, автор цих рядків і ще хтось третій, прізвища не пригадую собі — до світанку просиділи в товаристві двох молодих, живих та говірливих калинівських учительок: лящів їх сміх, аж роси з віття падали, а місяць повновидий дивувався.

Вчасним ранком іще до схід сонця наш курінь, поснідавши, подавсь на с. Курдилівку. По яких чотирьох годинах маршу ми були в с. Курдилівці. Доволі велике, дещо в долині положене село. Тут і обід дістали. І зараз коло 2-ої години після полудня ми рушили в дальшу дорогу. Ліворуч а ще більше праворуч від нас на небесній синяві рвались шрапнелі і різкий відгомін розривів їх дзвінко котився полями і нам додавав бадьорости: „йдемо вперед — значиться!" говорили ми.

На якій 4—6 верстві за с. Курдилівкою нашу передню стежу заатакувала большевицька кіннота. Паде різка команда нашого курінного М. Д.: Кавалерія зліва! І в одну мить залопотіли кулемети.

Бій тривав декілька хвилин усього і „Збірка" — в дальший похід. По дорозі зустріли ми ранених трьох наших стрільців: були досить важко порубані шаблями. Наш курінь пройшов мовчки ще дві-три верстви: як звичайно по кожній сутичці та ще й несподіваній. Але дальше залунала пісня і покотилась полями, над якими мерехтіла горяч літа.

Коли ми входили в місточко Хажин, сонце дужим луком до заходу хилилось. Кількасот метрів перед нашими сотнями, що з гамором і бадьоро входили до місточка, ми бачили праворуч на малім горбку гурти селян, а то й — окремо — інтеліґенції. Ми затягли „Ой у лузі червона калина". В усіх нас розсміяні, щасливі очі. По цілоденному марші ми не чули втоми. Ми йшли вперед — і це вистачало, щоб утоми не відчувати. Замітили ми, що інтеліґенція, переважно жіноцтво, тримає руки за спиною й починає усуватись із горба, лишаючи самих селян. У деякої пані зауважили ми китиці квітів.

Тут, у Хажині, ми й зупинились на короткий супочинок. І, відпочиваючи, довідались ми, що ті „пані" вийшли на зустріч нам із квітами. Та почувши „червону калину", вони легко поусувались, розчаровані: большевики сказали їм, що йде польське військо, аж тут — от тобі! входить українська армія.

Цей фраґмент наводжу, як характеристику з тих часів. У тому місточку була цукроварня. А майже в кожній цукроварні на теплих становищах директора, секретаря були поляки. І ось цих кілька дослівно осіб уміли зберегти свою політичну відрубність серед українського моря до того, що почувши українську пісню, демонстраційно з квітами відійшли собі геть.

Зайшло сонце й ми рушили в дальший похід: нашим завданням було наступати большевикам на пяти. Падали роси, пахнули поля чорноземом і плодами, що на пні ще були. Зійшов місяць і мягкоросистим туманом стало сяйво його стелитись. Сотні йшли і виспівували пісень то вояцьких сумовитих, то з притиском сороміцьких: це ж запашна молодість ішла, що запахом літної ночі до решти була опянена!

Приказ: стій! У селі, що подорозі перед нами, стримались большевики й опір ставлять. Одна сотня у розстрільну й у наступ. Підїхала одна батерія гармат із своїм командантом славним бойовиком поручником Іваном Балештою Прийшов завсіди чепурний, точний, відважний і обовязковий отаман Карась і супокійно:

— За кілька хвилин геть до біса викуримо їх!

Так і сталося. Большевики либонь не сподівались, щоб тут же за співучою піхотою й гармати котились. Гаркнув „Гаврило" — секретна бойова назва батерії поруч. І. Балешти. Сипнув по кілька шрапнелів і ґранат і сотня: „слава!" загреміла. Й у село ввійшла. До півгодини село було зайняте. Сотня, що здобула село, спала в тім селі. А ми, інші три сотні, спали тут же на полі, накрившись теплими покривалами, що на них мерехтіли злоті цятки, в яких горіла тепла українська ніч.

Ранком ми встали зі сонцем, що широко співало пісню дня. З росами знімались ранішні тумани. По сніданку ми рушили в дальший похід у напрямку м. Махнівки. Наш курінь ішов у повному ладі готовий до бою. Та без ніяких перепон дійшли ми й до Махнівки. Пізно пополудні ми пішли дальше. На горбі, за Махнівкою, почули ми вперту стрілянину під Бердичевом. З долини від сторони с. Б. — де є цукроварня, надїхала хура, яку тягнула одна конячина. За нею ішов старший віком, пейсатий, український жид. Побачив нас на горбі, став уперто підпихати воза та погейкувати на коняку. Курінний М. Д. стримав його. Казав зробити докладну ревізію — у жида, на хурі, біля коняки. Нічого не знайшли, але жида затримали. Він і сказав нам, що наші уже майже в Бердичеві. Відсіля, з цього роздоріжжя, ми подались на Козятин. Полями почали сутінки стелитись. На нічліг дійшли ми до села — як не помиляють — Плехови,

що ліворуч від шляху: Махнівка — Козятин. Пізнім сумерком наш курінь розкватирувався.

І знову на другий день ранком разом зі сонцем, що встало на небесний шлях, ми рушили вперед. Пополудні ми зупинились у м. Червона. Тут нарешті мали ми вже дещо більше часу й привели до ладу нашу зброю, одяг, себе Місточко доволі велике, але тихе, глухе. Була там одна родина: дуже свідомі національно батько, мати, діти. Радую, краще прізвища ще не подавати цієї сім'ї.

Переночувавши в Червоній, на другий день пішли ми в дальшу дорогу. Перейшли ми місточко Андрушівку, де був нічліг, а на другий день через с. Ляхівці ми перейшли до слідуючого недалекого села: Зарубинці. Це дуже гарне усе в зелені село. З поміж зелені виринають три бані церкви. Село гарно загосподароване, чепурні хати, все в квітках. Люди милі, статечні господарі. Це вже була Київщина.

Зі с. Зарубинець пішли ми на Ходорків. Це вже більше місточко, з великою церквою, гарною школою. Це вже Сквирський повіт. Тут, у Ходорків, прибули ми либонь у суботу, коло 21—22 серпня 1919 р. Населення дуже сердешно витало нас. З моїми підкомандними я примістився у милої родини Ляшевських. Пригадую собі: палкі розмови, політичні дискусії на теми біжучі з якимись сусідами молодими українцями — інтеліґентами, що чогось то дома собі сиділи.

На другий день, по прибутті до Ходоркова, була неділя. І всі старшини та стрільці — вільні від служби — пішли в церков на Богослужбу. Апостола, Вірую читав хтось із наших старшин — розуміється так як у нас. Парох виголосив гарячу проповідь у патріотичному дусі — розуміється: по українськи. Настрій, по церкві, на майдані, коли зійшлись наші старшини, стрільці з населенням — був братній, рідний, назвичайно сердешний.

Пізно пополудні, таки ще в неділю, прийшов зі штабу бриґади наказ, що раненько вирушаємо в дальший похід. Коли про це довідалось жидівське населення, то негайно вислали до нашого курінного делеґацію.

— Від тієї хвилини, — заявляла жидівська делеґація, — коли ваші війська увійшли до Ходоркова, ми супокійні за наші родини, за хати наші, за життя. Ми складаємо вам гроші на утримання вашого війська, але лишіться ще в нас.

Зрозуміла річ, що курінний М. Д. розсміявся на це і заявив:

— Ми є військо України, а не якісь наємники. Ми слухаємо тільки нашу Начальну Команду і вона нам наказує куди нам іти, де стояти і як довго стояти. Даремні ваші прохання і нема про що говорити.

Поцмокуючи і падькаючи, жиди відійшли.

Ранком подавсь наш III. курінь на м. Корнин, куди ми прибули вечором, уже смерклось, таки того дня. На три-чотири верстви перед Корнином переходили ми лісом, співаючи. Сонце, що заходило, наче зачіпилось золотими кучерами за верхи дерев і не спішилось заходити, слухаючи наших пісень. А пісня бігла попереду нас лісовою, вузькою доріжкою, котилась передзахідним леготом по лісі, зупиняючись на мить у корчах.

Майже усі частини X-ої бриґади розташувались разом із штабом бриґади в Корнині. А наш курінь розташувавсь у с. Раковець біля Корнина. Тут уся наша бриґада простояла три дні. По довгих і безупинних походах, наступаючи безупинно на пяти большевиків, старшини та стрілецтво нарешті відпочили, виділи, відіпрались, відчистились: прийшли до себе. Майже кожного вечора старшини всієї бриґади сходились у школі, куди приходило жіноцтво м. Корнина — дуже милі, гарні, культурні жінки! і, бувало, до ранку танцювали.

Третього дня — а була це остання неділя серпня, або перша Матка — біля дереляної церкви голотіч відбулась співана Божа Служба. Служив наш бриґадний духовник, а співав хор старшин. Були маси народу з місточка. Для них була це новина. Пригадую собі, що ми сяк-так співали. Підчас проповіди, наш хор за церквою порозумівався щодо дальшого співу: Іже Херувими, Яко да царя, Свят — бо треба було узгіднити, якого композитора найбільше знають і того ми співали. „Іже Херувими" ніхто ніякого співу добре не знав. Постановили коротко: на нуту „Зелений дубочку, чого похилився". І це „Іже" найбільше всім сподобалось.

По Службі Божій добрий гурт нас старшини умовився з гарним жіноцтвом Корнина, що зараз по обіді підемо в ліс на гриби. Ми вже заздалегідь раділи, які то чудові гриби нас ждуть у лісі — за кожним пеньком хоч по два!

Та ще гідно губи по обіді не втерли як: „тривога!" Збірка і в похід на м. Ружин, де підсунулись були большевики і щойно II. курінь, звівши з ними бій, прогнав їх.

Наш курінь подавсь на м. Брусилів і тут знову розташувався. Місточко широко розкинене, гідно зажидівлене. Була там — бо може червона Москва вже знищила — старовинна дерев'яна церковця у чистому запорозькому стилі з XVII століття. Тут простояли ми одну ніч і ранком подались на село Купилово. Це велике, широко розкинене село. Лежить праворуч від шляху з Житомира на Київ. Населення села робило враження, що це люди заскорузлі, консервативні. Мова в тому селі має якийсь інший від других сіл Київщини наголос: у Купилові той наголос протяжний, глухий. Їх „и" глибше як звичайне в нас, а „л" з англійським стикається. Тут ми простояли пів дня, а був це 29 серпня. Настрій у старшин і стрільців був гарячковий, піднесений: Київ був уже близько, він хвилював наші молоді серця. З під Києва від сторони Білої Церкви, Хвастова раз-у-раз нісся гомін гармат. Наша бриґада натрапляла на невеликий уже опір большевиків. Щойно на ріці Ірпень большевики задумали спинитись на довше. Та під сильним і негайним напором нашого правого крила — точно: одної з кращих бриґад сотника Ю. Головінського — большевики й тут не могли довго опиратись.

Пізно пополудні 30 серпня наш курінь подавсь у напрямку: Київ. Живі, горбковаті, з гаями і сосновими лісами підкиївські краєвиди заливались сонцем, були радісні, блаженні. По ріднім Поділлі я уперше відчув ту дійсну красу української землі. Запала глибока тепла ніч. Наші, перейшовши Ірпень, поволі посувались на Київ. Большевики ще кинули проти нас три тисячі підмоги, які під напором страху, що викликав рішучий напір нашого правого крила, розсипались по лісах.

Ніч була тиха. Якась могутня, святочна мов-

Відпочинок обозу підчас походу У. Г. А. на Київ. Серпень 1919 р.

Одна зі світлин, що буде в Альбомі У. Г. А.

чанка сповняла її. Із глибоченних просторів неба, що задихалось пристрастним теплом літньої ночі, капали на наш широкий шлях зорі. Тут - то там протинав цю чарівну ніч гострий стріл і свист кулі. Наші війська ждали ранку. Стежі наші нишпорили по лісах. У кожного серце до болю сповнялось нестерпною радістю: щоб уже швидше до Києва увійти! Ледві небо на сході забреніло, заметушились сотні. По лісах пішли нові стежі виловлювати большевиків, що розбіглись. Полонених приводили до куріного М. Д. Він супокійно, суворо говорив до чільніших полонених.

— Ти безчестив цю землю твоїми гидкими стопами. Не твоя ця земля. Понюхай чим потом і кровю скроплена! чия вона?

Бліді, зо страху, тремким голосом відповідали полонені:

— „Українська, батюшка!"

Жидів — полонених і цього не питали. Жорстокими були з мадярами, не менше з комуністами-українцями.

Зійшло сонце й по всьому небу і по всьому світу вість роздало: зединені армії України здобули Київ! Столиця України вільна!

Скрижалі сонця золотом горіли в просторах. Не було тоді українського серця, щоб у ту хвилину не забило найбільшим щастям. Ми, фронтовики, переживали єдиний раз у нашому довгому, мозольному, кріваво-бойовому житті велике щастя! Це було єдине щастя нашого молодого життя!

Наші серця горіли тоді смолоскипами майбуття! —

II.
ВІДСТУП ІЗ ПІД КИЄВА.

Наш курінь III. стояв на шляху під Святошином і ждав наказів. Коло десятої години ранку дістали ми наказ, що Київ здобутий, що наш курінь іде до с. Яблонівки. Ми зараз таки рушили в дорогу. Переходили ми ввесь час тими сосновими лісами. У якомусь сільци натрапили ми на большевицький обоз, який без одного стрілу враз із обороною обозу забрали ми в полон. Цей відділ обозу нічого не знав, що Київ здобутий , що їх частина розбита. Пополудні курінь увійшов у с. Яблонівку й розташувавсь по кватирах.

Яблонівка — село гарне, чистеньке, чепурне. Хати в квітах, попід вікна вихитуються стрункі та гожі мальви. Люди дуже гостинні, статочні.

Під свіжим і великим враженням: здобуття Києва, старшини та стрільці снували широкі і смілі пляни нашого дальшого походу. Говорилось, що наша Х. бриґада йде на північ від Києва, чи не на Чернигів, що до зими проженем московські війська з України, а тоді... Чи справді були такі операційні пляни, чи це тільки наші нестримні, зовсім у такій великій хвилині мрії — і досі не знаю. Та тоді напевно, кожний живий, умом рухливий і серцем палкий українець, інакше й думати не міг.

Та не встигли ми розташуватись, як із штабу бриґади прийшла вістка: наші з Києва уступили, почались бої з військами Денікіна. Сіра, зимна і нестерпна дійсність огорнула нас. Замісць великих мрій — наше серце сповнила ще більша ненависть до Москви. Одночасно ми зрозуміли, що на два

фронти битись: піде гірше. Настрій посумнів. Хорунжий І. Кучмак заговорив переконливо:

— А нам що! Досі били червоних, а тепер битимемо й білих!

І молодість перемогла. Ми вийшли на вулицю. І завели пісень. До нас пристали дівчата з парубками. І пішло: гей та ой! Лиш гомін стеливсь під зоряним, глибоким небом. Старші дядьки поставали довкола нас і здивовано мовчали. Побачили, що Галичани — таки справді свої! Зерно падало на плідний чорнозем. Пізнім вечором ми розійшлись на сон.

На другий день — 1 вересня. Знову сонце жбурляло золотим сміхом із небес. Наші стежі пішли в сторону Києва. Зі штабу бриґади прийшов наказ, щоб усі ми мали на шапках білу стяжку і що між нами і Денікіном повстає... демаркаційна смуга. Деякі старшини і стрільці цей наказ виконали, а деякі і то в більшій частині, не виконали його. Було нам важко погодитись, щоб ми мали — через правдиві банди чорносотенного бандити Денікіна — носити білу шмату на шапках. Не скажу, щоб це був добрий обяв, та тоді і розум і серце так диктували робити. Коло полудня наша стежа привела до штабу куріня денікінського старшину. Курінний М. Д. на вид противника ненавистю запалав у очах. Але супокійно — гідним тоном дав провідникові стежі наказ:

— Маємо наказ не брати їх у полон, не трактувати як противника. Вивести цього типа за село, за місце постою нашого куріня і там пустити його.

Хлопці вивели цього денікінця за село, для сміху розібрали його до гола і пустили. Цей випадок наводжу для характеристки моменту. Було ясно: ненависть старшин та стрілецтва фронтовиків до денікініців була за велика, за глибоко вкорінена в їх серцях, щоб можна було мирно співділати з Денікіном. Примусовий і нежданний відступ із Києва через банди Денікіна, цю ненависть у нас іще більше скріпив.

Вечором — 1 вересня 1919 р. — прийшов наказ дальше відступати. Ми — понурі, мовчаливі, пригноблені — покинули село Яблонівку і подались у напрямку сіл Михайлівки, Рубежівки. Вже за Яблонівкою почались піски. І люди, і коні важко ступали, сопіли, мучились. І в Михайлівці й у Рубежівці супроводили нас селяни, що стояли на воротах, на порогах хат. Вони дивувались: чому ми відходили? Адже — і ми і Денікін бємо большевиків! Треба було коротко і влучно пояснювати їм: і большевик і Денікін, це москаль, — а ми ж за самостійну Україну бємось! І дядьки похитували головами. Декількох парубків пристало до нас і подались із нами. Говорили ми — розуміється — що відступаємо тільки на нові позиції і що знову увійдемо до Києва. Ми й самі в це вірили, бо важко було погодитись, що Київ уже не наш.

За Михайлівкою та Рубежівкою піски ставали щораз глибші. Ми посувались із великим трудом і дуже пиняво. Коло 11 год. ранку — 2 вересня — наш курінь прибув у с. Кольонщина. Штаб куріня примістивсь у пароха. Горячими струмами плило з неба сонце і заливало безмежжя піль. Тут ми відчули багацтво цих піль: усе ще пражилось на сонці: кавуни, помідори, дині, хвасоля, кукурудзи, тощо і пахнуло всюди здоровлям, ситістю. Та довго ми тут не попасали: по кількох годинах ми подались дальше, усе відступаючи. І так „вимога" демаркаційної лінії загнала нас аж до м. Андрушівки. Тут відпочивав наш курінь два чи й три дні.

Большевицька — здається XII. — армія, що находилась, відрізана від півночі, на півдні, Миколаїв - Одеса, користаючи з „демаркаційної смуги" між нами й Денікіном, почала цією смугою пробиватись на північ у напрямку Житомира. В Андрушівці дістав наш курінь наказ: Зайняти становища за с. Ляхівцями і вступити в бій з армією большевицькою, що пробивається на північ. Ми вкопались у ночі. До ранку ждали. На світанку розпочали бій. Большевики, обороняючись пробивались на північ, ми наступали на них, турбуючи їх ліве крило. І так турбуючи їх, ми зайшли за ними до м. Котельні. Коло 16 години закипів бій і то важкий у Котельні. На яких $2^1/_2$ кільометра на північ від Котельні, перед нами, котились гори туманів. Ніхто з нас не міг розгадати, що це за тумани? Большевики, чи стадо худоби? З кулеметами добре наставленими постановили ми припустити цю „туманну стіну" як найближче до себе. До кількох хвилин ми побачили, що це була отара овець, що їх большевики гнали зі собою з півдня. Чи тут ці вівці їм вирвались, чи зі стратеґічних причин большевики пустили їх на нас, щоб оминути нашого тут настирливого напору — не знати. Перепустивши легку добичу, ми в туж мить почали дальший наступ на большевиків. Вони швидким рухом посувались у напрямку Житомира, куди звідсіля не було вже далеко. Не дивлячись на те, що ми на них напирали, то вони ще спішніше, розпучливо, не звертаючи найменшої уваги на страти, що їм задавали наші кулемети і гармати, прямували на Житомир — де була вже боєва лінія большевицької армії. За цією армією, що пробивалась із півдня, ми загнались аж до м. Кодень.

Большевики хоч і шарпані, досягли свою базу в Житомирі. Ми розташувались у м. Кодень. Переночувавши, ранком ми перейшли до села — назви не тямлю, що положене по лівій стороні шляху з Бердичева на Житомир між селом Сінґурами і Бердичевом. Наш курінь підійшов іще ближче до с. Сінґурів і тут по правій стороні шляху вкопався. Закипів бій. Большевики наступали. Ми з успіхом відбивали їх. Ліворуч шляху, далеко впереді, в сторону с. Троянова, знімались високі гори пилюки. Зпід Троянова телефонічно просять нас:

— Негайно хай ваші гармати бють по большевиках, що відступають!

І ще не встигли ми злучитись із нашими батеріями, як на горбках, що ліворуч шляху, побачили ми лаву большевицької кінноти, в шаленій атаці. Вони гнали на наше ліве крило, а тим самим про оборону вже й мови не було. Запасної сотні, щоб розвинути оборонну розстрільну, не було. Почався наш відступ. Декільки наших кулеметів, що в одну мить змінили фронт, себто: напрям, стримували успішно атаку большевицької кінноти. Та й геройська постава кулеметчиків не давала повної користи в цій ситуації, бо шляхом — що був між дулами наших кулеметів і ворожою кіннотою — шаленим гоном відступала артилерія Січових Стрільців і наші кулемети щоразу мусіли стримувати вогонь. Відступ наш був таки досить безладний. Хоч — правду сказати — в блискавичному темпі курінний створив декільки гуртів, що крісовим вог-

нем, стримуючись щоразу у відступі, ставили перепону розгонові ворожої кінноти. Пізнім вечором, у прискореному відступі, наш курінь опинився у с. Скачківці. Усі старшини, стрільці були знесилені, вичерпані до краю. Виставивши стежі, назначивши дижурних, усі покотом поклались до сну і то хто де стояв: попід плоти, попід хати. У хату ніхто не йшов спати, бо грозила небезпека нової атаки большевиків. І про вечеру ніхто й не думав.

Прокинулись ми з брязкотом раннього вересневого сонця. Курінний негайно розіслав стежі: провідати, звязки скріпити. За стежами й ми пішли вперед. Зупинились у с. Катеринівці й тут прийшов із штабу бриґади наказ: тут маємо за всяку ціну втриматись! І в Катеринівці наш курінь тримався до десять днів, поки не стягнули нас до Бердичева на спочинок.

У Бердичеві наш курінь розташувався в казармах на Лисій Горі. Старшини, стрілецтво приводили до ладу, до чистоти зброю, одяг. „Відчищувались" — як казали. Бо це від боїв із під Львова був перший супочинок.

В Бердичеві десь і „миколаївка" взялась. Почали пити. Не було це безнадійне пиянство. А те що було — було вирозуміле: майже по році фронту, безнастанних боїв, несупокою — старшини і стрільці хотіли забавитись. Були одиниці, що передавали куті меду. Та назагал не було це грізне явище. Вечорами ходили ми до міського театру, де йшли добрі наші драми та комедії. Робили ми, старшини, широкі знайомства, ходили на балі в жіночу ґімназію, куди нас дуже запрошували милі та гостинні пані Бердичева.

Автора цих рядків саме тут у Бердичеві наказом штабу І. корпусу стягнено з ІІІ-го куріня зі сотні кулеметів до штабу Х-ої бриґади. Це вперше від 1915 р. я йшов із фронту на „маркирацію". І дальші події описуватиму вже як штабовий „маркирант", як прозивали мене приятелі-бойовики: поруч. Василь Костюк, четар Іван Кучмак, хорунжий Роман Дорожинський та інші, що з жалем і по козацьки мене прощали. Правда, були це часи, коли вже партизантки почались і часто штабовці мусіли хапати за кріса, опинившись у бойовій лінії несподівано. І в штабі я уже довідався, що в Італії сформовано з наших полонених — що попали туди як вояки австрійської армії — добрий корпус війська: 40,000. Що вони леда день причалять у порті Одеса. Легко собі уявити, скільки нових надій, мрій сколихнули нашими умами, як запалились наші серця: сорок тисяч умундурованих, озброєних, відпочитих стрільців зо старшинами! Блиснули нові надії здобуття Києва вдруге ще таки осінню 1919 р. Та під напором сіро-жорстоких подій ці мрії конали: ми тих сорок тисяч війська нашого не побачили. Прийшла чорно-траґічна дійсність: боротьба на два фронти, поляки — як третій фронт — займають Камянець-Подільський, а четвертий фронт найжахливіший: тиф — сипний і поворотний.

При кінці вересня, відпочивши, наша Х. бриґада подалась через м. Махнівку на м. Козятин. У Козятині простояли ми яких три дні. Тут велись тоді „переговори" з „батьком" Махном, що годивсь перейти до складу Галицької Армії. З Козятина наша бриґада рушила через с. Білилівку — де біля церкви 'вже лежав тоді похований справді великий характер і чистий, бойовик і герой, гарматчик — командант батерії поручник Іван Балешта, —через Ширмівку, м. Погребище. В Погребищі ми переночували і на другий день через м. Ілинці — біля історичного Дашева — подались на с. Красне. Тут зупинились на довше. Куріні пішли на фронт: Кропивна Вижна, Кропивна Нижна, Ситківці, і там зводили бої з бандами ґенер. Слащова.

Були понурі, сірі, осінні дні. Біда з холодами лукаво зазирали стрільцеві і старшині увічі. Одяга полиняла, розлазилась, обува обірвана. Бої тяглись уперто, важко, неуступчиво, але без запалу. Всі розуміли, що білі банди треба бити. Надто, полонені, яких перепитували в нашому штабі, яких обсервували, були без ніякого запалу. Ідучи до нас у полон, не лякались: були перелякані Махном, що громив їх біля Миколаєва.

По небі важко снувались сірі клуби хмар понад пречудові лісисті далі, горби, долини - балки, що біжать аж поза Гайсин, поза Умань: історичні ліси, в яких м. іншими, збирались гайдамаки. Штаб нашої бриґади переїхав до с. Кропивна Вижня. Тут ми стояли всього один день. Несподіваний напір білогвардійців примусив нас опустити це село, у яке прийшов ІІІ. курінь, а ми, штаб, розташувались у с. Ометинцях — село широке, чудове, серед зелені і балок, що в лісисті далі біжать.По кількох днях постою в Ометинцях переїхав наш штаб бриґади в с. Маріянівку. Тут ми стояли либонь тиждень. На фронті щастя було змінне. Холод, проникливі дощі усе більше дошкулювали нашій обірваній, напів босій армії. З Маріянівки штаб перейшов до с. Красного. У цьому селі зібралась уся бриґада: піхота, кіннота, гарматній полк (командант отаман Карась), обози, інтендантура. І так цілою кольоною наша бриґада Х-а рушила зі с. Красного лісом на м. Ілинці. Саме в цьому випадку — сотник Кондрацький, як командант Х-ої бриґади, виявився зовсім нездарним. Бриґада цілою отією кольоною впакувалась у ліс, що тягнеться між Красним і Ілинцями. На цю кольону нападає у цьому лісі зправа кіннота ґен. Слащова. В лісі—ніхто не знає яка їх сила, які їх рухи. Паніка, метушня неймовірна. Під ногами болото. Відступають у сторону Красного, себто — за ліс, на поле. Тут щойно відділи впорядковуються. Страт, на щастя, не було ніяких. Противник теж не був у силі дальше атакувати нас. Але ціла ця наша кольона — Х. бриґада — вже не пішла на Ілинці, а на м. Жорнища.

Стелились холодні, осінні сутінки, як ми, зближаючись до м. Жорнищ, довідались, що наша Начальна Команда Армії веде переговори з білогвардійцями. Ця вістка нас, фронтовиків, морально добила остаточно. Ми на фронті добре бачили, що сила Денікіна - у порівнанні з нами — з дня на день слабне, що ще тиждень - два й вона розлетиться. Призвичаєні до послуху, дисципліни, ми й тепер мовчали. Це була траґедія, що морально кидала нас на дно розпуки.

По нічлігу в Жорнищах, уся бриґада перейшла у с. Ковалівку біля Немирова. Ковалівка величезне село, що складалось із чотирьох присілків: Бліхарка, Сподахи, Яри, а четвертого не пригадую собі. Є там цукроварня, чотири школи, три, або й чотири церкви. Населення багате й середняки. В цьому селі застукали нас перші морози.

Деякі наші старшини в наслідок угоди з Денікіном і полишення армії УНР. ходили як строєні, огорнені чорною мелянхолією. Командант сотні кулеметів поручник І. К., один із кращих бойовиків, тільки щасливим припадком не скінчив самогубством, так був пригноблений тією угодою.

А тиф безмилосердно десяткував армію нашу. З тупим і безрадним смутком ми бачили, що з тими старшинами і з тими стрільцями, що гинуть таки просто на тинах, схилившись, попід тинами, що в агонії конають по шопах серед морозів, то на долівках холодних хат, по школах, по пустих без вікон казармах: що з тими нашими єдиними на тій нашій чудовій Україні приятелями кіньми, що стали паршивіти з холоду, голоду й втоми, стали нидіти, — що з тим усім приходить кінець і тій бойовій, ідейній армії. І вірні сини цієї Армії УНР творила силу. І вірні сини цієї армії умірали гідно, зі стоїцизмом. Не було зойків, не було вороття — тут обійми тифозної гарячки і холодної смерти.

Проте, життя ішло своїм темпом. Були забави, знайомства, кохання, політика. Деякі наші старшини — й автор цих спогадів — мали промови до селян на імпровізованих „сходах" — сільських зібраннях. Ми старались виправдати перед населенням поступок нашої Начальної Команди Армії щодо угоди з Денікіном. І давали докази, що фронтовики не є за Денікіном. Селяни вірили — менше, чи більше в наші антимосковські переконання — залежно від арґументів промовця.

У Ковалівці простояли ми яких три неділі. Врешті — прийшов наказ вимаршу. І вся Х. бриґада вирушила шляхом: Липовець, Розсоша, Плисків — до Козятина. По дорозі були короткі відпочинки. Бо треба тут згадати, що промандрувала наша бриґада правобережну Україну і вздовж і щир — а все пішки! В с. Розсоші і забаву ми влаштували, на яку прийшла уся місцева інтеліґенція. У Плисків приходимо і бачимо: по всьому місточку по осінніх болотах біліє розвіяне піря, пух. Якісь повстанці тут були перед нами і турбували жидів.

У Козятині ми вперше здибались із козаками Кубанцями. Правду сказати, то той — не тямлю який — полк, чи то пак: розмови зі старшинами з того полку, що стояв тоді в Козятині, дали нам дуже неясний погляд на них. Вони були сепаратисти. На запит: чому ж ідуть із Денікіном — чорносотенцем? — вони відповідали: це тільки тому, щоб разом большевиків розбити. „З Україною у союзі будемо!" говорили. Словом: віки московського лихоліття своє зробили: нащадки славних Запорожців робили ласку: „Союз із Україною"! Ми, тоді, з цієї зустрічі нічого доброго не винесли.

З Козятина, через м. Махнівку, ми пішли під Бердичів. Курені стояли попід Бердичів, у якому були вже большевики. Штаб Х. бриґади був — одна частина у Вовчиці, а друга ближче фронту. На фронті проти большевиків ми стояли вже в „союзі" з Денікіном.

Дисципліна в нашій армії падала. Були випадки, що цілі гурти стрільців, інколи й кулемет забираючи, покидали курінь і, в кращому випадку, переходили до повстанців ґен. Омеляновича Павленка, а в гіршому випадку йшли в напрямку Збруча. Щойно коли прийшли певні вісти, що на тих, що йдуть у напрямі Збруча, нападають ватаги селян, які розброюють стрільців і мордують, тоді дезерція відразу припинилась.

Упадок дисципліни може характеризувати ще й такий випадок: до штабу бриґади, одного ранку, телефонують із фронту до бриґадіра сотника Кондрацького таке:

— На лівому крилі нашої бриґади порожнеча, бо в ночі большевики нечайно напали на відділ денікінців, що там стояли, і вирубали цих денікінців у пень. Наше ліве крило незабезпечене. Немає ніякого звязку.

На таку телефоноґраму сот. Кондрацький, що вже не розставався у цих сірих днях з полевою пляшкою горілки, що мав її при собі, — відповів:

— „Що вирізали ту сволоч, то добре! А якийсь там звязок уже таки найдеться!".

Простояли ми там добрих три неділі. Дощ, сніг, холод, зимові вітри їдко втинались у вичерпане, невдягнене тепло тіло стрільця, чи старшини. Старшини і стрільці ще більше стали гинути від тифу. Тиф як на покоси клав ці ідейні, молоді голови.

Врешті — десь при кінці грудня 1919 р. большевики таки натиснули на нас. Ставити опір — справді не було вже мови: армія лежала по шопах, школах, хатах, казармах, лічницях і горіла в тифі.

І останки армії стали відступати напівдень, на Балту. А по дорозі, відступаючи, дальше лишала тисячі своїх вояків, хорих на тиф. Тоді занедужав і автор цих рядків.

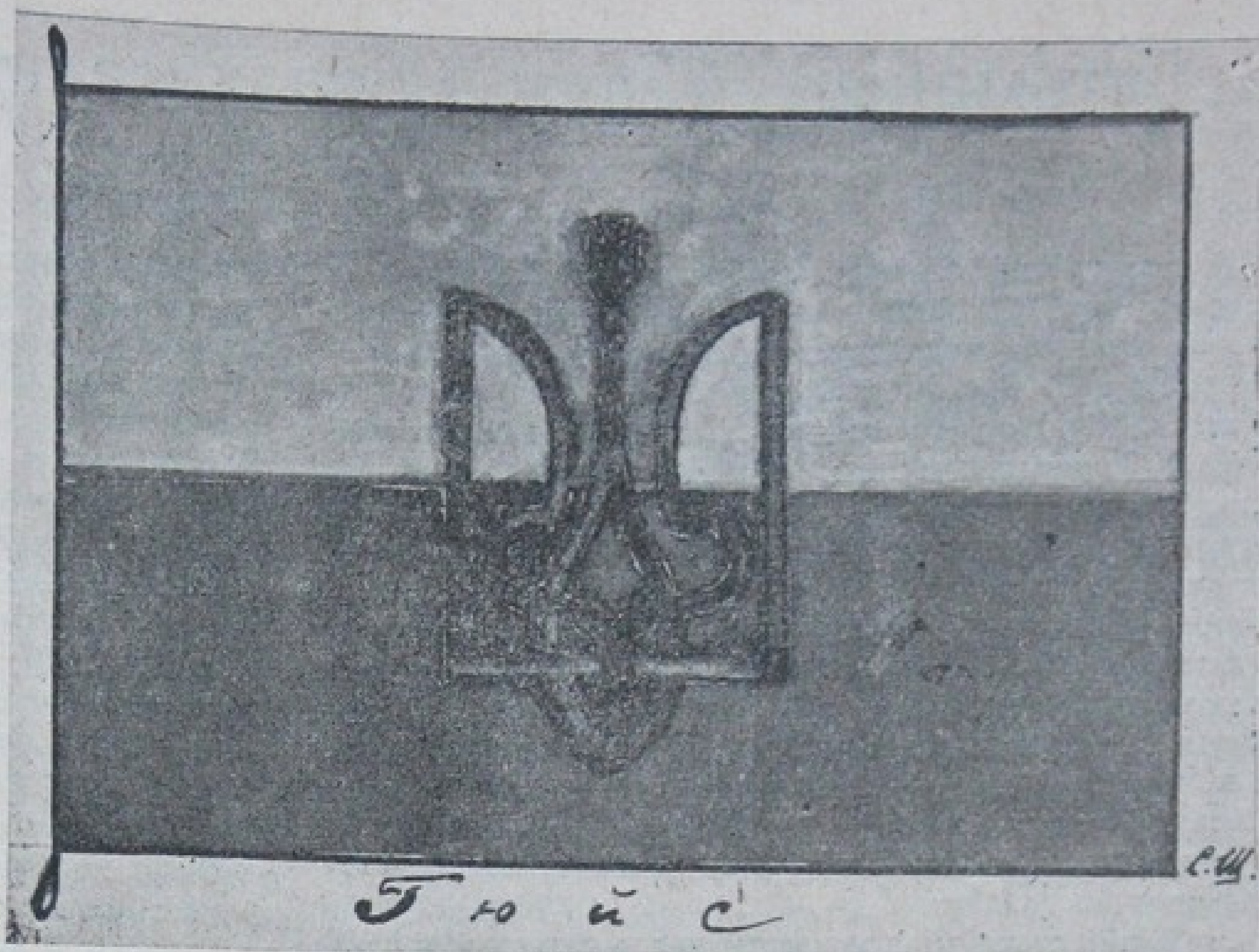
Це були дні — кінець грудня 1919 і початок січня 1920 р. — коли й надія завмірала...

Львів, березень 1939.

Український прапор - гюйс

Написав: Лейтенант фльоти
Святослав Шрамченко

Українські в.-морські закони: „Свод Военно-Морських Постанов", книга X. „Морський устав" голосить:

Ст. 1292. Гюйс синьо-жовтий прапор з золотим тризубом з хрестом посередині.

Ст. 1293. Гюйс піднесений на носовому флагштоці, разом з воєнним кормовим прапором означає воєнний український корабель перших двох ранґ; інші кораблі можуть підносити гюйс на бушпріті лише по окремому розпорядженню вищого морського начальства. Гюйс підноситься від осьмої години рано до вечірньої зорі, одночасно з кормовим прапором, але тільки підчас якорного постою, або при зібраних парусах.

Ст. 1294. Крім того гюйс, піднесений на машті одного з кораблів ескадри, означає, що на цьому кораблі відбувається засідання Суду Надзвичайної Комісії. В цьому випадку гюйс підноситься перед початком засідання при одному гарматньому стрілі і опускається по закінченню засідання.

Так говорить закон. Оджеж, о год. 8 рано, коли корабель стоїть в порті, по команді вахтового начальника корабля: „На прапор і гюйс струнко!",— гюйс і прапор підноситься по команді: „Прапор і гюйс піднести!".

Опускається вечором в момент заходу сонця, по команді вахтового начальника: „Прапор і гюйс опустити!".

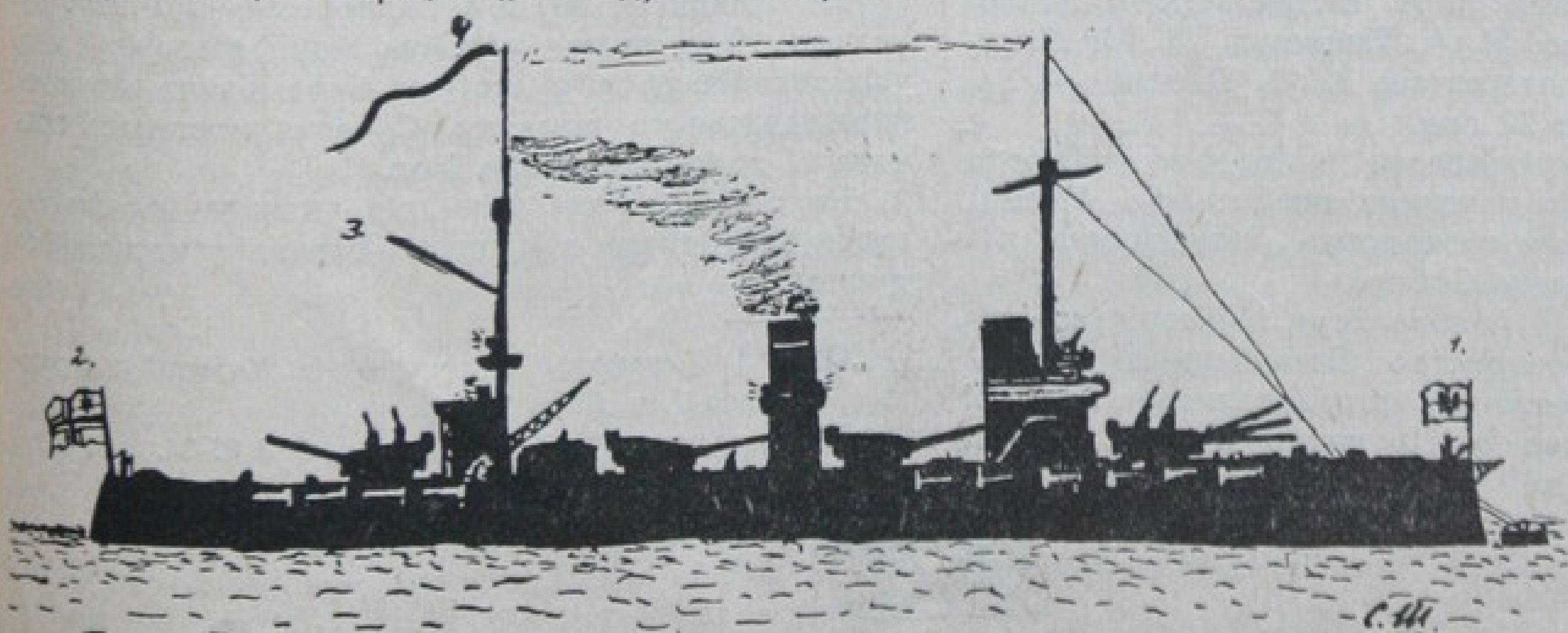
Коли корабель іде, то гюйс не підноситься.

Взагалі ж воєнний прапор в Чорноморській Фльоті підносивсь на воєнних кораблях на кормовому флагштоці в порті, а „на ходу" і в морі на гафелі гротмашти чи бізаньмашти. І тільки на тих кораблях (особливо малих), де не було гафеля, прапор лишавсь на кормовому флаґштоці і „на ходу".

Першим гюйсом Української Чорноморської Фльоти був гюйс імператорської російської фльоти. Від 1918 року введено повищий гюйс.

Серед ріжних проєктів українського гюйса в Українськім Мор. Міністерстві був проєкт залишення рос. імператор. гюйса з накладенням на нього золотого тризуба з хрестом; потім під впливом малюнку німецького гюйсу був висунутий проєкт українського гюйсу такий: синьо-жовтий прапор, а на ньому жовтосиній хрест з накладеним золотим тризубом з хрестом. Цікаво, що цей проєкт пізніше був прийнятий, як польський гюйс з відповідною зміною красок: на біло-червоний прапор з червоно-білим хрестом і рукою з мечем на ньому. Але на Україні був затверджений повищеподаний гюйс, який є тим самим прапором, що поміщається в лівому горішньому крижі воєнного українського прапору.

Коло гюйсу, як і коло кормового воєнного прапору (себто коли корабель знаходиться в порті) стоять завжди вартові матроси з рушницями.

Лінійний корабель — дреднавт „Воля"

Корабель стоїть в порті на бочці", тому на носі 1) повіває гюйс, а на кормі (2) воєнний прапор. „На ходу" ж воєнний прапор повіває на „гафелі"(3) грот. машти; на носі ж (1) і на кермі (2) прапорів не має. На грот. машті у горі(4) повіває „укр воєннийвимпель", означає що корабель „в плаванні", бо кораблі, які знаходяться в резерві, вимпелів не носять.

Гетьманський уряд і панахида по Мазепі в Києві 1918 р.

Подав: *М. Андрусяк*

Безуспішні заходи православних українців у своєї вищої духовної влади в справі знесення анатеми, киненої московським Синодом православної церкви в 1708 р. на гетьмана Івана Мазепу та заборона Синоду Православної Автокефальної Церкви в Річипосполитій Польській правити панахиди по бл. памяти нашім гетьмані в православних церквах[1]), нагадують нам святкування роковин полтавського бою та панахиду на площі перед Софійським Собором у Києві, дня 10 липня 1918 р. Ця панахида відбулася з ініціятиви українського військового товариства „Батьківщина", яке кілька день перед тим взивало громадянство до громадної участи в цьому торжестві.[2]) Опис цього українського національного свята подає В. К-ко у київському „Відродженні" (ч. 84) в статейці „Світлої памяти Ів. Мазепи".

В цій статейці вражають нас місця сконфісковані гетьманською цензурою; між іншим сконфісковано теж резолюції д. Отамановського, ухвалені на Всенародньому Українському Вічі після панахиди, з виїмком першої точки: „Перенести з чужини до своєї столиці останки Петра Дорошенка і Івана Мазепи, та Пилипа Орлика, і поховати Івана Мазепу в катедрі св. Софії поруч з домовиною Ярослава Мудрого." Це насуває нам думку, що уряд гетьмана Павла Скоропадського не сприяв святкуванню памяти гатьмана Мазепи.

Становище уряду Української Держави до свята памяти Мазепи висвітлює протокол засідання Ради Міністрів з дня 9. липня 1918 р. поданий у харківській „Летопис-і Революции" (1925, ч. 2, ст. 86—90 М. Р. „О гетмане Мазепе, Лизогубе и именинах Павла Скоропадского"). З цим характеристичним джерелом до історії гетьманщини 1918 р. хочемо запізнати загал нашого громадянства й тому наводимо його в цілости:

„**Журнал Ради Міністрів** 9-го липня 1918 року. Головував: Ф. А. Лизогуб. Присутні Міністри: М. П. Чубинський, отаман Рогоза, А. К. Ржепецький, В. Ю. Любинський, С. М. Гутнік, Б. А. Бутенко, В. В. Зиньковський, Н. П. Василенко, Ю. Ю. Соколовський, Ю. Вагнер. Управляючий Міністерством: Д. І. Дорошенко, товариш Міністра: В. Е. Брунст, товариш Державн. Контрольора: Д. В. Балійський, Державний Секретар: І. А. Кістяковський. Запрошені: А. А. Палтов, Н. А. Гаврилов, М. М. Могилянський. — Секретарював: В. Ф. Дітятін. — Засідання відкрито в 22 год.

Слухали: 1) Позачергове повідомлення Голови Ради Міністрів про панахиду по гетьмані Мазепі, яку гадає відправити товариство „Батьківщина" 10. липня в Софійському Соборі.

Постановили: 1) Голова Ради Міністрів повідомив кабінет, що товариство „Батьківщина" звертalось до нього з заявою, в котрій зазначає Урядові необхідність встановити 10. липня, в день памяти гетьмана Мазепи, національне свято і в цей день не працювати в урядових установах, а також звертає увагу на необхідність присутности членів уряду на панахиді 10. липня в Софійському Соборі.

В звязку з цим Голова Ради Міністрів ознайомив кабінет з поглядом представника вищої української церковної влади Митрополита Київського і Галицького Антонія на можливість самого відправлення панахиди по гетьмані Мазепі. Владика Антоній в розмові з паном Гетьманом і Головою Ради Міністрів висловився в тім розумінні, що з канонічного погляду відправлення панахиди по гетьмані Мазепі не може бути допущено, позаяк над ним було проголошено церковне прокляття.

З огляду на це всякий священо-служачий, в якомуб він не був стані, за відправлення такої панахиди підлягає церковному Суду.

Рядом з цим Владика Антоній, знаходючи церковне прокляття, котре лежить на гетьмані Мазепі, несправедливим, висловив свою згоду підписати телеґраму пана Гетьмана до Патріярха про зділяття цього прокляття.

Після відповідного дозволу Патріярха всякі припинення з боку духовної влади до відправлення панахиди відпадуть.

Обмінявшись по цьому питанню думками, Рада Міністрів одноголосно визнала, що день памяти гет. Мазепи, якого національно-патріотична роля в історії України уявляється дуже спірною, національним святом лічити не можна.

З огляду на це немає ніяких підстав, щоби не працювати в цей день в урядових установах.

Разом з цим Рада Міністрів, не бажаючи стискати служачих в урядових установах в здійсненні їх релігійних змагань, визнала можливим надати право начальникам відомств визволити служачих, котрі бажають помолитись на панахиді по Гет. Мазепі 10 липня від праці і дати можливість бути на панахиді з тим, що по скінченні її всі вони повинні повернутись до виконання своїх службових обовязків.

Далі Рада Міністрів постановила, що в сучасний мент ніякі вуличні маніфестації ні при яких обставинах не можуть бути допущені.

З огляду на це, в випадкові замірів після панахиди 10-го липня зробити маніфестацію, вжити всіх заходів до того, щоб не було ніяких нарушень громадянського порядку. Сучасна постанова принята 11 голосами проти 2-ох.

На останку Рада Міністрів **визнала** небажаним, щоби **хто небудь з її членів** був на панахиді 10-го липня".

---

1) „О снятіи анафемы съ гетмана Ив. Мазепы" у варшавському „Слов-і", ч. 68 за 1932 р.

2) „Відродження", Київ 1918, ч. ч. 81 і 83-84.

Ґміндські типи і краєвиди

Уривок споминів*)

Написала: *Ірина Олеськова*

В бараку під лісом я пережила два тижні. Секціон додержав слова, приносив мені бараболю, молоко, овочі, кукурудзянку — все, що можна було дістати. Діти повеселіли, гралися перед бараком, вигрівались на сонці. Лиш до ліса не ходили, бо ліс був відгороджений від табору дротами. Але жінки дали раду, бо щож дріт? можна перетяти. Страва була та сама, що на кварантанні, але вже багато жінок і дітей їли її. Я часом покушала її й досі не розумію, як могли наші люди їсти такі юшки і пити рано ту брудну воду. І не розумію, як могли варити такі страви? Наш нарід звик до простої їди і не в простоті річ, а лиш в приладженні. З того пенцаку можна було зварити смачну кашу, чи з кукурудзянки кулешу і всі могли її їсти. Чому так партолили ті страви, не розумію. Не даром залишили ми навіки в таборі 11.000 людей — дивно, що не більше.

Чи тим, що видумали ті юшки, здавалося, що як вкинуть у пенцак кавалок смердячого мяса, то це вийде на здоровля галицьким збігцям? Наш селянин до війни жив без мяса, а був здоровий і тяжко працював — а тут конечно обдаровували нас мясом.

Але то ще була добра, дуже добра страва — пізніше була багато гірша. І був ще добрий хліб, дуже добрий — хотяй тяжко було його проковтнути. Всеж таки був з муки. Пізніше був гірший, багато гірший, що його діти звали „соломяний", бо було в нім більше січки, як муки. Це не байка, а таки правда. А бідні діти глодали по кутах той хліб — а тому по кутах, бо боялися, щоби хто не відоймив.

Але то пізніше, значно пізніше. В 1916 році галицькі збігці ще їли хліб з муки.

Нудьга — страшна невимовна нудьга. Сидять жінки на причі і думу думають сумну-невеселу. Сонце жарить, що годі вихилитись з бараку. А наші жінки сидять, згорнувши руки — гей! чи чув хто таке? Ті невсипущі робітниці, що від раннього ранка до пізної ночі звикли працювати — сидять дурно, бо не мають що робити. А бувало, говорила одна до одної: „то чуєте, кумо, й умерти не буде коли. Як прийде тота година, таки так ходячи прийдеться вмерти" — от і діждались — маєте доволі часу — і смерть застане вас не при роботі.

З тої нудьги чіпаються одна одної за якунебудь дрібницю і виходить пекло. Зрештою, тяжко стільки ґаздиням жити в одній хаті, топити в одній печі.

Ґрадуси ходять щодня, та щодня не стає когось в бараку. Ґрадус показав горячку, забрали в шпиталь.

Ще в дорозі я довідалась, що моя влада, цебто Краєва Шкільна Рада, перенеслася до Бялої (на Шлеську) і я написала туди, що евакуувало мене військо і що находжуся в таборі в Ґмінді. В дуже короткому часі я дістала чеком платню і то наперед. Це мене трохи потішило, бо хоч то і не великі гроші, а всеж таки гроші. Бодай що за них куплю і діти не голодуватимуть.

По двох тижнях моя кварантанна скінчилася. Не лиш моя, але всіх тих, що в цих двох тижнях не захворіли. Нас порозділювали по бараках — я попала в 77 барак, **Славний барак,** призначений для безробітньої інтеліґенції. Думаєте, лиш тепер є безробітні? Були й тоді.

Перед заходом сонця я перейшла на нове „помешкання". Довга шопа неліплена й небілена — поділена на чотири „цимрі", причі на долині, причі на горі — високий комин, десь там під стелею електрична лямпа — над дверима малі віконця. І більше нічого. Чиж галицькому інтеліґентові, що попав „по дурному" в табор, треба чого більше? Бо бачте були такі, що приїзджали в табор „мудро", особовими поїздами, порядно вбрані, з готовими декретами на добрі посади, або бодай з поручаючими листами — а були такі, що попали сюди „по дурному", бо приїзджали з транспортом, нужденні, брудні, без декретів і без листів. Це були ті, що їх виганяли з рідних сіл — бо на село падали шрапнелі і бомби. А сказано було цивільний народ не наражувати на небезпеку — краще його в табор!

Страва та сама, що в попередніх бараках, воздух гірший, бо ще й якісь „духи" миделка, то прімуси, то біда знає що. Секціон, півінтеліґент, незвичайно симпатична людина (називався Палагійчук), поміг мені вишукати місце, поскладав ліжка, приніс мидницю, збанок, мило, навіть зеркало. „Тут буде Вам добре і весело. Самі інтеліґенти, одна лиш родина селянська, але дуже гарна, а то саме панство. От зараз посходяться — пішли на прохід. А як чого потребуєте, то я все є он там в маленькій кімнатці, закличте лиш".

Секціон відділив мій кут деками від цілої цимри і я найшлася майже в окремій кімнатці.

Звідки така чемність? думаю — чи не впала йому в око моя чорноока Текля? Аж опісля я довідалася і переконалася, що це був таки добрий і учинний чоловік і старався як міг улекшити нашу долю. Текля задоволена, що маємо покій, взялася ладити вечеру, а я витягнулася на ліжку і якісь думки перелітали собі світами — горами — лісами — аж чую знайомий голос. Хто це? знайомі? Дійсно знайомі: п. Домбровська з дітьми. Марійка-Підгірянка — ясна, лагідна, добра. Хто знає Марійку Підгірянку, той не вірить: „що як нема риби без ости, так нема чоловіка без злости". В цій людині не було ніколи зерна злости, як не було неправди. Я знала її ще молодою дівчиною — десь-колись ми познайомилися в косівських горах на якихось вечерницях. І я тоді не могла надивитися на її дивно добре личко. Глубокі сині очі лиш посумніли — нужда і мука людська насунула на них цей смуток. Була тут п. Заклинська жінка Богдана, о. Сірецький священик з товмацького повіту, п. Кливакова жінка священика, який опинився десь на Сибірі — а всі вони з малими дітьми.

Були ще дві сестри Буковинки п. Боровські

---

*) Гляди ч. 6. „Л.Ч.К" стаття „Перший день у Ґмінді"

і якісь молодці. Молода братія мала скрипки — грали, співали.

І була одна селянська сімя, про яку згадував секціон. Була це стара мати з трьома доньками. Дві доньки замужні селянки, а третя п. Текля Кондратишин студентка фільософії. В ті часи студентка фільософії, був у нас „білий крук". Щойно в часі війни наші жінки кинулись до вищих шкіл і що крок стрічалося якусь панну доктор. Злосливі говорили, що була собі така воєнна матура „Кріґсматура" — яку кожний міг здати і записатись на університет. П. Кондратишин здавала перед війною матуру вперед семинарійну, а опісля ґімназійну. Був це визначний талант і надзвичайно ніжна людина.

Нудьга-нудьга — сядь, згорни руки і сиди. В бараку горячо, перед бараком ще горячіше — в ліс не пускають, в місто не пускають — діла ніякого. Книжок нема, часопис прочитаємо від дошки до дошки, як лиш дістанем. Балачки надокучають так, що радше не слухати. Кожний оповідає лиш про своє нещастя і старається переконати тебе, що якраз його нещастя найбільше на цілому світі.

Марійка Підгірянка, що більше думала про других, як про себе, виїхала до Кірхберґу, за нею майже всі з 77 бараку. Був це фільварок барона Клінґера, власника великих дібр. Там стояла „наша" худоба і багато наших людей працювало в Кірхберґу на панських ланах. Там і основано маленьку школу, а учителювали в ній пп. Домбровська і Заклинська, що довго про це старалися. Мені не пощастило, мусіла залишитися в таборі.

Як перейдуть „ґрадуси", йду на мандрівку. Вперед йду до заряду довідатись, чи нема в тім великім таборі якої роботи для мене. Якоїнебудь — але нема. Опісля оглядаю собі табор, заходжу в кожний барак, познайомлююся з людьми. Скрізь нудьга, нужда, блощиці, сварки і найстрашніше зі всього — недуги.

Нераз я чула про табори, бараки і подібні дива, але не уявляла собі, як це виглядає. Може лиш цей наш табор такий, може другі кращі, або гірші, хто його зна. Ґміндяни казали, що нема на світі нічого гіршого як Ґмінд.

Табор віддалений від міста півтора, може два кільометри. Певно не знаю, не міряла, але мабуть так.

На великій чотирокутній площі-трясавиську стоїть табор. Не знаю чому у нас говорять лиш про один „чотирокутник смерти" — той на Великій Україні! Це вже другий, перший залишили ми за собою в 1918 році.

Біля брами дімки, в день і ніч сидять урядовці і відбирають або видають людей.

Праворуч таборова почта, за нею кантина для урядовців, а за кантиною — Олімп!Baracken-verwaltung. А на Олімпі боги й божки. Новочасні боги з докторатами, людськими назвиськами, гарно одіті.

Дечим ріжнилися від старинних богів. Не любили людей, але і жертв не жадали — самі собі брали. Не пили божеського нектару, лиш новочасні лікери й вина, не їли амброзії, лиш смачні страви — зовсім як люди — але як звичайні люди, не як галицькі збігці. І доступ до них був тяжкий, тяжчий як до старинних.

На чолі табору стояв бог — ну звичайно найстарший Зевес, а його людське назвисько було Др. Бухнер. Він полагоджував лиш справи великої ваги — такі, де входили в гру сотки і тисячі корон, а може й міліони. Це було його діло: стояти на сторожі державного майна. Його заступником був Українець Др. Осип Білинський, бувший комісар Староства. Всі дрібні справи він полагоджував. На його вутлих раменах спочивав дійсно цілий табор. Кожний йшов до нього з кожною дрібницею. Ходили за роботою, ходили за хатами, ходили за стравою. Він як міг, так полагоджував всі ті дрібні справи. Одному відмовив, другому обіцяв, з третім не мав часу говорити. Як чого не міг зробити — **не міг** — кажу, бо були й такі які, говорили, що не хотів, розкладав руками та казав „не дасть ради". Так найчастіше говорив. Бо дійсно всі справи залежали від Зевеса, але не всі хотіли ставати перед його божеським обличчям. Воліли обійтися при словах: „не дасть ради".

Другий бог то був — в старині не було шпиталів, то й не треба було шпитального бога. Не було тоді бараків тай нарід був здоровий, тому цей бог мав лиш людське назвисько Др. Редлєр.

За весь час ані одни раз не мала я чести стати перед ним, хотяй діти мої тяжко хорували, опісля я була членом самаританської помочі. Цей бог пильнував як і Зевес державного майна. Бо величезне майно йшло на уладження шпиталів, удержання цілого штабу лікарів, сестер, прислуги — но і на хорих. Просту лікарську роботу зробить і простий лікар, а державне майно пильнувати, це божеське діло. І робив тую просту роботу заступник бога Schefarzta Др. Іван Ціпановський. Не розуміла я тоді й сьогодня не розумію, як міг один чоловік двигати на своїх плечах таку великанську працю. Рано в шпиталях оглядав він і прослідживав тяжче хорих, урядував в бюрі, куди йшло тисячі жінок то за перепустками до шпиталів, то за картками на молоко, то довідатися про своїх хорих. В бараках щепив, оглядав, ганьбив, заглядав до баракових кухонь, кушав страви, в шпитальних кухнях перевертав все до гори ногами, як найшов що в недогляді. По полудні знову те саме, щей приймав в амбуляторії тяжко хорих, пересвітлював, оперував. А вечором ходив на засідання всяких орґанізацій. Все був веселий, відносився до всіх, як до найрідніших. Коли цей чоловік спав, їв, спочивав, не відомо. Виглядав знаменито, не було мабуть людини в таборі, щоби не мала до нього діла і то не один та не два рази. Тягнулися за ним жінки, як йно показався на дорозі, а він сапів, кричав, ганьбив, але все зробив. Знав всіх і всі його знали. Народ мабуть не знав, що є ще якийсь „старший лікар". Др. Ціпановський це був шефгерц, наш Ціпановський з Городенки.

До помочі мав цілий штаб лікарів і медиків, сотки сестер і послугачів.

Всі мусіли працювати без віддиху ну, найби там що не „кляпувало", пакуй чоловіче манатки і йди куди хочеш. Велику кривду робили люди Др. Ціпановському. Говорили, що бере дуже велику платню, а забували, що за таку працю не було завеликої платні. Говорили, що не бувби

в таборі, мусівби йти як військовий лікар на фронт. І що з того прийшлоби кому? При війську було багато лікарів, відданих свойому званню — тут в таборі був він лиш один. Я навіть не уявляла собі табору без нього. Хто зна, чи й одна хора дитина булаби вратована без його помочі, чи не всі залишилисяб на кладовищі в Ґмінді. На нужду і кривду він не мав ради — на це були боги — але він і богам не боявся виказувати їх злих діл. Велика шкода для всіх, що нема в живих Дра Ціпановського. Я в імени всіх матерей Ґміндячок, що їхні діти були під його опікою, складаю найнижчий поклін його могилі. — Земля Тобі пером, Великий Робітнику!

На Олімпі сиділи ще й інші боги й божки, всілякі Гофери, Давери, Біцани і хто його знає, які ще. Що вони робили, не знаю і мабуть ніхто не знає. Пильнували державного майна, щоби не покотилося в чужину і остало дома!

За Олімпом, що зверха не представляв собою нічого надзвичайного, були величезні крамниці: Warenhaus. Управителем був галицький жидок Качка чи Качкес — мав колись крамницю з черевиками в Тернополі. Крамниці були поділені на відділи, кожний відділ мав свого шефа і численну обслугу. Не було серед цілого того штабу ані одного Українця. Щож, чи ми приїхали сюди працювати? Не досить, що вигнали нас з рідних хат, з рідних сіл, ще до того всього заставляти нас до роботи? Австрія — мати дбає про своїх дітей, а про Українців найдужче, навіть престолонаслідник вміє по нашому говорити! Не годиться нещасливим людям ще й роботою докучати. Хай посидять собі, відпочинуть.

За крамницями варстати. Довгий барак, поділений на відділи. Вберуть тебе чоловіче, як сам схочеш — таж самі віденські кравці і швачки! Розумієш — віденські!

Довгими рядами стоять машини до шиття, а при них всякі Клєрхен, Ґретхен, Міці — нема ні одної Марійки ні Галі. Нащо мають мучитися наукою наші дівчата. Як вернуть в рідні села, то ця наука на ніщо не придасться, бо у нас інакша ноша — як вернуть — та чого їм вертати? Чи — це не однаково в якій землі лежати?

Та й взують тебе чоловіче, як сам схочеш — і гарно бестії роблять, по віденськи, нашим людям не треба знати такої роботи, бо щож у нас? — чобіт тай по взуванню. Чого там не роблять в тих варстатах? Урядять тобі столярі хату, як захочеш — не знаю лиш, чи домовини роблять. Мабуть збивають їх таки наші люди, бо ця робота забралаби в варстатах дуже богато рук і часу. Кращих не треба, бо смерть обминає тих, що їм треба кращих, дорожчих — а береться чомусь лиш до тих, що їм треба лиш чотири дошки, можуть бути й негибльовані. Все те добро для нас, галицьких збігців. Як маєш чоловіче гроші, можеш собі купити, як не маєш, то й так дадуть, але дарованому коневі не заглядай в зуби.

За варстатами церква. Високий великий барак, завдяки нашим священикам, в середині уладжений. Чи знаєте, де ховалися матері з хорими дітьми? — в цій церкві.

Прийдеш до церкви, а тут по кутах жінки з дітьми на руках — „господи, не дай пропасти —визволи нас". А діти плачуть і стогнуть, звичайно хорі. Як надходили ґрадуси, то жінки постійно ховалися з хорими дітьми в церкві — так боялися шпиталів. Не одна хора дитина перестудилася і зійшла зі світа через те, але мамі здавалось, що її ратує. Парохом табору був о. Омелян Король, мабуть парох Саранчук. Добрий був і незвичайно чесний чоловік. Багато праці вложив для нещасливих людей. Були ще другі священики: о. Курилович, що згинув траґічною смертю в Коломиї за часів нашої влади, о. Шуль, о. Романюк. Всі вони працювали менше або більше. Найбільше праці дав таборові о. Др. Микола Конрад з Тернополя. Мабуть він другий робітник по Др. Ціпановськім. Як отворили в таборі ґімназійні курси, які обіймали нижчу ґімназію, о. Др. Конрад був директором, катехитом і професором цеї ґімназії.

Зараз за церквою стояла школа. Бараки — довгі — широкі — получені коридорами. В двох перших містилася народня школа п. н. Beshäftigunskursen, в третьому ґімназія. Вздовж бараку коридор, а по обох боках салі. Високі, чисті, ясні, добре уладжені, з нерухомими пультами, з великими залізними печами. В першому бараку було помешкання управителя п. Луки Гарматія, якого я знала як учителя з Голов в косівському повіті і велика канцелярія — в другому знова салі і салі і ще одна канцелярія. Тут містилась школа деревних виробів під управою п. Дзьобінського, учителя промислової школи в Коломиї. Дальше містилася ґімназія. Учителювали там, оскільки памятаю: пп. Іван Чепига, Клим Чичка, Омелян Бачинський, Корнило Заклинський, а на приготовчому курсі п. Яків Зазуляк. Пізніше приїхав ще проф. Гнатишак. Може їх і більше було, але не памятаю.

Школа баракова підлягала місцевій Раді — якої предсідником був Зевес, Раді повітовий — це є Ґміндянській і Культурній Раді в Відні. З рамени повітової Ради візитував школу інспектор Німець Аман, а з Культурної Ради посол проф. Колесса.

За школою бараки — бараки. Ліворуч „вільні", праворуч „за дротами", а дальше шпиталі, шпиталі, шпиталі, — а за ними кладовища. Табор був поділений на т. зв. секції. Секцій всіх було вісімнацять. До кожної секції належало вісім бараків, кожний барак мав чотири великі „цимри", маленьку „цимру" для секціона і малий підручний маґазин. В кожній „цимрі" мало міститися 48 людей. На чолі секції стояв інспектор, а на чолі бараку секціон. На становищах інспекторів були самі наші люди, бо вони мусіли бути в вічнім контакті з народом, а німці не розуміли нас. Праці мали дуже багато. Роздратовані жінки чіпалися тих інспекторів за кожну дрібницю і нераз прийшлося їм добре намучитися, заки дійшли до ладу. Інспекторами були майже виключно студенти теольоґії. Декотрих з них я стрічала як священиків, а то вже навіть каноніків.

Були між ними дуже гарні люди, що цілою душею помагали нещасливому народові. На першому місці поставлю пп. Дмитра Бедзюка, Василя Рудка і Максимюка. Це були незвичайно добрі люди і нарід любив їх, хоть і заводив з ними сварки. Як переходив хто добре одягнений і подібний ще до живого чоловіка, то говорили: „ади,

Бедзюків пішов, або Максимюків". Про інших не можу нічого сказати, бо я особисто мало мала діла з панами інспекторами, пишу те, що знаю від людей і що кожний бачив.

Всі інспектори підлягали надінспекторові Дмитрові Луканюкові. Був це правник родом з Тюдева косівського повіту, — а він знова богові.

Про надінспектора скажу тільки, що люди боялися його, а підвладні хвалили його за справедливе і добре відношення — але занадто не був люблений.

В кожному бараку був секціон — він підлягав секційному інспекторові. Були це все наші люди або інваліди, або такі, що якимось дивним дивом не служили при війську. Ех ті секціони! Найбільше приходилося від них терпіти — правда, що і їм була „остатна година". Юшка смердяча, секціони винні, діти пішли в шпиталь — секціони винні, блощиці їдять — секціони винні! Давали вони школи людям, але і їх ніхто не жалів.

Кожна секція мала свою секційну кухню. Там вже очевидно рядили німці й німки. Kücheleiter-и були це кухарі хиба тюремні, бо не мали поняття про варення. Ні одної страви не зварили, як годиться. При кухні був магазин з харчами, там очевидно рядили також німці. Деж наші жінки моглиби варити страву? Щож вміє зварити галицька селянка, яка видить мясо раз в рік на Великдень. А тут мясом, чи пак падлиною годували наших людей. Це тільки німецькі кухарі вміли зварити і приправити. Неправда — мали там роботу і наші жінки. Мили посуду, чистили підлоги, виливали помиї. При кожній Секції був великий магазин з убранням, черевиками, деками, ліжками. Само собою розуміється, що й тут Українця і на лік не було. Здається, що пів року видавали людям білля, черевики, убрання, хустки. Інспектор подавав список своїх людей і провадив їх до магазину. Там діставали все потрібне. Лиш диво-дивне, не було там гарних черевиків, добре скроєних убрань, які виходили з варстатів. Щож, чи лиш галицькому збігцеві треба було одягатись? Всюди вже біда і дорожнеча. І місто бідне і Відень у нужді.

Після мого обчислення, в таборі могло поміститися, з виключенням шпиталів, в самих бараках 27.648 людей, а знаю напевно, що число їх доходило до 48000, з того виходить, що деколи, а головно зимою, як люди вернули з роботи, в одній цимрі містилося багато більше як 48 людей.

Були ще в таборі люксусові бараки — предмет наших мрій. Довгий, вузкий барак, 10 дверей — а за дверима, слухайте добре — кухня і покій. Окреме помешкання для тебе і твоїх дітей. Власна хата, чиста, вибілена. А в тій хаті все, що до життя потрібне. Світло маєш, вуголь привезуть під хату, їсти дістанеш, вбрання дістанеш. Жий та будь! Але ці помешкання лиш для тих, що в службі. Якщо ти чоловіче не маєш служби, бо твій ніс або язик не сподобався богові, так сиди в бараку і пропадай.

Звичайно де є боги й божки, мусять бути й божата. Давно колись вони жили в лісах, горах, водах, прокидались метеликами, водяними паннами — сьогодняж вони мусять працювати, бо такі часи прийшли — війна. Не вжеж їм ходити з міста до праці? Були й наші, що мешкали в люксусах, але це були ті, що, „мудро" їхали і зараз дістали службу — хто в школі, хто в якому уряді. Щасливі ці урядовці — Angestellte — їм і в місто можна піти і куди захочуть.

А часом лучалося, що по довгих стараннях дістанеш службу, але хати нема, бо в призначеному для тебе помешканню живе якась Гретхен. Вона не воробець, щоби могла так раз-два перенестися. Ти що інше, тобі казали йти з хати, з власної хати, що ще її діди заклали — тобі легко було перенестися. І щож тобі треба було брати з собою? Одна дитина на руках, друга держиться запаски, а старшенькі вже й самі біжать.

А тут призбіралось трохи добутку, треба перевезти — то й треба ждати вечора, бо по дневі нема часу — щей темного вечора, бо ще хто побачить, тай подумає, що краджене!

Під лісом були т. зв. Knabenhort-и і Mädchenhort-и, захисти для хлопців і дівчат. Туди приймали дітей школярів, але треба було великої протекції, щоби там дитину примістити. Давали там дітям краще їсти, було чисто і воздух був багато кращий, як в середині табору. Піклувались нашими дітьми очевидно сестри німкині. Деж наші дівчата надавались до такої роботи? А було їх досить. Семінаристки, учениці всіляких шкіл, сільські й інтелігентні дівчата. Деж так давати їм під опіку дітей? Підлоги мити, білля прати — але коло дітий ходити?

Був ще великий сирітський дім, в якому містилося около 200 круглих сиріток. Часом дитина й іменні свойого не знала, такою маленькою ще осиротіла, але це пусте. Сестри-німки надавали їм одно імя: „Швайн".

Був ще дім сліпців Blindenheim. Там управителем був наш чоловік учитель Іван Гуменюк, людина надзвичайно чесна й добра. І хотяй і там були сестри-німкині, всеж таки п. Гуменюк тримав все в руках і не дав сліпцям робити кривди.

Пригадую собі, як він лежав тяжко хорий — безвихідно хорий. Ми прийшли його відвідати. „Прошу Вас, як мене не стане, заглядайте тут з часта — нічого мені не жаль, ні нікого — лиш цих нещасливих людей" і в його добрих очах блестіли сльози.

***

Це була одна частина табору для живих і здорових. Була ще друга: — шпиталі — шпиталі — шпиталі.

І як бараки ділили на бараки „за дротами" (кварантанна) і „вільні", так і шпиталі ділили на шпиталі „за дошками" і „вільні". В вільних шпиталях перебували хорі на кір, ангіну, всі хороби горла, чахотку, старість, божевілля й голод. Сюди можна було дістатися за перепусткою від Дра Ціпановського.

В бараках „за дошками" перебували хорі на заразливі недуги: шкарлятину, дифтерит, трахому, тиф.

Шпиталі були знаменито уряджені. Чистота в них панувала незвичайна.

Довгими рядами стояли білі ліжка, переважно ліжочка. Постіль на них сніжно-біла. Хорі діставали добрий, навіть дуже добрий харч і доволі молока. Др. Ціпановський сам доглядав, чи не дістеся хорим кривда, сам укладав, що мають

варити. Але той чоловік мав лиш двоє очей, а шпиталів було багато, багато. Гідними його помічниками були доктори Філяс, Сандул, Вітошинська, чех — Конрад і жид — Бріскер. Цей останній видавав цілу свою платню на забавки для своїх хорих дітей.

Реконвалесценти діти любили його як батька, а він сердешний бавився з ними як дитина.

Військо йде — попереду сотник, це Др. Бріскер в високій паперовій шапці, з шаблею в руці, а за ним діти в шапочках з шабельками, а там дівчата в високих білих капелюхах, маленькими рискаликами роблять грядочки і садять квіти.

Спав з дітьми, їв з дітьми, не відступав від них.

Діти в інших шпиталях сумні, бояться „доктора" — а тут на його вид розясьнюються біленькі личка а глубоко запалі оченята блестять радісно. Були ще медики й медички, що дуже гарно відносилися до хорих, в першій черзі п. Шматерівна і дві сестри Полотнюківні. В шпиталях сестри-німкині — самі німкині. Розпука брала хорих, бо не могли з ними порозумітися. До послуги були наші галицькі дівчата й вони доводили до порозуміння. Сестри були злі, ненависні, як лиш ніхто не видів, знущалися над дітьми, а слово Schwein розходилося безнастанно високими білими салями.

Дві з них були гідні носити імя сестри милосердія, це добра незабутна сестра Кляра і гарна як весняний ранок, молоденька, з дуже високого роду, сестра Роза.

А поза ними прості ординарні дівки. Добре їм платили і добре їх годували. А наші інтеліґентні дівчата гинуть з нудьги і голоду!

Та ціла армія сестер нікого й нічого не боялася, лиш Др. Ціпановського. Тримав їх остро і вимагав праці і точности та материнської опіки над хорими, особливо над дітьми. Але цей чоловік не міг всюди бути рівночасно, бо шпиталів було багато — дуже багато.

А кожний шпиталь мав кухню, а при кухні маґазин, а в кожнім маґазині: масло, покладки, свіже мясо, овочі — все потрібне для хорих, а тоді вже була дорожнеча і тяжко було такі річи дістати. То там часом — щось таке бувало, що хорі діставали не те, тай не тільки, скільки їм після приписів Др. Ціпановського належалося. Щож? сестри мали „знайомих", лікарі свояків, якась там лікарка галицька жидівка мала сестру, що мешкала в місті — а сестра мала дитину і часто приїздила показати теточці дитину. А діточі візки, хоть і не важкі, всеж таки дещо в них влізеться. Всіляко бува-звичайно як на війні.

* * *

За шпиталем довга-довга шопа-барак, це трупарня. І коли не заглянеш до неї, то все побачиш білі прості домовини, що стоять на підвищенню довгими рядами — а в домовинах біляві, чорняві, русяві головки й маленькі воскові рученята.

А біла кожної домовини стоїть мати, щоб надивитися, бо ось-ось прийдуть, закриють домовину, винесуть он там — і як не було дитини. А стільки ночей не переспаних, стільки надій несповнених було в тих матерей. А скільки тихих пісень-колисанок неслось колись нашими полями-лугами. А он там кладовище — поскладають рядами, в довгу широку яму ті білі домовинии — добре, що не глибоку — бо пішлиби з водою ваші діти.

Шпиталі мали свій окремий заряд: Schpitalsverwaltung. Там крім німців були і наші люди пп. Сайкевич, Богачевський і кілька медиків. Приймали транспорти хорих, провадили списки недуг.

От і цілий табор — трясовицько — багно.

Були ще всілякі бюра. Бюро посередництва праці провадив Др. Василь Маковський, який забрив сюди з Талєргофу. Бюро евіденційне провадив Др. Глярій Бачинський. Опісля відчинено ще одно для повертаючих збігців: Heimbelörderungsbureau. Цеї назви абсолютно, ні одна людина не вміла вимовити.

Праця Дра Маковського була дуже хосенна. Тисячі жінок тиснулося до його бюра — а він кожній порадив, вишукав роботу. Виїзджали цілі транспорти робітників на жнива на Чехи, на Morави. І заробили і відітхнули А як поклалися спати, то може снилося їм, що жнуть на своїх рідних полях. Вертали здорові, веселіші, з грішми, що ратували їх бодай якийсь час від голоду. Але мимо всіх зусиль не міг Др. Маковський вислати всіх на роботу, а наші люди були виснажені нуждою. Табор все таки був повний. Роздратовані нудьгою, безробіттям і горячом, заводили бійки, сварки. Навіть в нашому 77 інтеліґентському баракові не було спокою. Приходило й до бійки нераз. Літали суконки, книжки, а то й одного разу скрипка полетіла.

Я і пані Кодратишин старалися дістати якунебудь роботу і що дня рано йшли до заряду. „Йдемо"? питала вона раненько — хиба не йдім, однаково з нічим вернемо". Таки ходім, може? а як ні, то що нам шкодить і так не маємо що робити". Вбираємо свої „репрезентаційні" сукні і йдемо. І так ходили ми що дня, що дня, аж надокучило. Часом нас приймали, часом і ні. А ми так мало вимагали. От приміром складати білля в маґазині — за це платили 4 к. денно, а найважніше той люксус-барак, але не було місця. Всі заняті. Зрештою це не робота для жінок з „середньою освітою". Цю роботу можуть робити прості німецькі дівки.

До Зевеса ми ніколи не йшли. А др. Білинський розводив руками і говорив: „не дасть ради, прошу пані — не дасть ради" — „пізніше щось буде, але наразі". — „Пане Доктор — бійтеся Бога — не можемо жити в бараку — не уявляєте собі, яке там життя!" — „Можна привикнути до всього прошу пані, можна привикнути — війна — щож я пораджу?" І дійсно, що він міг порадити — той заступник бога?

Сказано було з Олімпу: „Там-а-там посадити стільки-а-стільки Міц, Кетхен і т. д. — богів треба слухати, бо вони мстиві.

40 хвилин командантом бриґади

Спомин б. хор. У. Г. А.

Написав: *Олесь Бистренко*

Було це в травні 1920 р. 3-а Червона Укр Гал. Бриґада виповіла в с. Митках к. Могилева над Дністром вірність Червоній Армії. Тому, що підчас воєнних операцій атакованій стороні було на Україні все краще бути подальше від залізниці, подався Штаб Бриґади до села Н. віддаленого кільканацять кільометрів від Миток. Сот. К-анко поїхав був до Штабу Ґен. Удовиченка пертрактувати про наш перехід на сторону Армії УНР. і ще не вернув, про те, що діялося з І. і ІІ. Ч. У. Г. Бриґадами не було теж вісток, а червоні наступали на нас... Відтяті зі всіх сторін від світа подавалися ми в сторону польських військ, але не знали, яке вони займуть до нас становище у нововитвореній ситуації.

Село Н. лежить у балці; один беріг її легко похилий засланяв село від сторони Миток, по противному боці на узгірю був лісок. Штаб Бриґади примістився в школі. Недалеко примістилася на подвірі кухня матеріяльного Штабу, якої я був харчевим старшиною під той час. Того дня, про події якого буде мова, припала мені служба дижурного старшини при Штабі. Я дав людям (кухарям і обслузі) потрібні розпорядження і пішов на дижур. При телєфонічній осередній повнив службу дижурного мій краян підхорунжий Д...

Ще з рана того дня діставали ми вістки, що червоні наступають на наші частини. Около полудня отворили червоні барабанний вогонь з далеконосних гармат на ст. Митки і на наше село Н. Били ґусто в село. Ґранати попадали вже близько нашого Штабу. В Штабі настав переполох. Старшини Штабу подалися в напрямі наступаючого ворога, в Штабі остало нас двох дижурних. Часто видзвонювали ріжні команданти частин, викликаючи Нач. Штабу або Нач. операт. відділу. Я голосив, що їх немає в Штабі і обіцював покликати до телєфону. Тимчасом звіти з фронту я приймав. Я щоправда в добрій вірі обіцював покликати до апарату старшин штабу, не знаючи, куди і на як довго вони віддалилися з штабу та коли фронт. частини наглили, домагалися дальших приказів, бо ті, які подавала диспозиція і оперативний плян, вони або виконали, або не могли виконати, я знайшовся в дуже прикрому положенні. Декілька разів казав я підхор. Д. щось від себе відповідати, а сам я вибігав на подвіря і на дорогу розглянутися, чи не побачу котрогось з потрібних старшин. А ґранати вибухали одна за другою щораз ближче школи (штабу). Коли я пораз 3 чи четвертий вибіг надвір розглянутися, що діється, почув тупіт кінських копит. За кілька хвилин зявився коло мене польський старшина з витягненим револьвером і запитав про начальника Штабу. Коли я заявив, що я дижурний старшина, він подав мені лист, а устно додав, що наші частини мають до 1 години зложити зброю в селі С. Я машинально отворив листа і переконався, що якась команда поль. війська дійсно наказує до 1 години зложити нам зброю, інакше по упливі того речинця польська армія отворить на нас вогонь...

Я пізнав всю грозу ситуації, свою безпомічність, а рівночасно велику в той мент відповідальність. Моментально опинився я при телєф. апараті. Орієнтуючися в ситуації дав я куреням, котрі ще зголошувалися, відповідні прикази відвороту згл. опущення фронту та подав до відома загрозу польської команди враз з заподанням, куди частина має прийти і зложити зброю. Коли вже всі частини, з якими було получення, повідомив я про все потрібне, я дав наказ пакувати кухню та канцелярію Штабу.

Рівночасно далися вже добре чути крісові стріли. Незабаром почали зявлятися старшини Штабу. Червона піхота була вже близько. Я зголосив Нач. Штабу про все, що зайшло в часі його неприсутности та подавши листа польської команди повідомив про видані мною зарядження. На похвали для мене не було часу, але я бачив, що Нач. Штабу був задоволений виданими мною зарядженнями.

За яких 20 хвилин з часу повороту Нач. Штабу і інших старшин залунало на узгірю в напрямі Миток „гура, гура"!.. Це йшла вже нам на пяти сов. піхота... Криючися попід ґини перед гарматніми стрільнами втікали ми за село. Шляхом за селом втікали наші підводи, декотрі чвалили полем... Всіх підганяли вибухаючі тут і там близько ґранати та шрапнелі... Далеко праворуч маячів відділ польської кавалєрії, що обнимав по наших частинах фронт, ліворуч під сугорбком уставлена в кольону стояла польська сотня чи півкурінь і видно чекала приказу розвинутися в розстрільну. Мій віз був якраз порівнявся з нею, як я побачив страшну сцену: в саму середину кольони попала ґраната. З того місця чути було крики. Мої коні рванули ще скорше і ми зїхали в балку, в котрій ліворуч нашої дороги стояла батерія польських полевих гармат, що здається на випадок нашого спротиву здати зброю булаб, як це заповів польський старшина, отворила на нас вогонь. За яких 5 хвилин їзди опинилися ми на скраю села С. Негайно при вїзді до нього побачили ми стоси зложених крісів. Декотрі наші стрільці, що мали в руках зброю, складали її також, багато задержало укриваючи на возах подібно як переважна частина підстаршин і старшин. Пізніше багато покидало револьвери до стеву в Єлтушкові, а були такі, котрі мали при собі револьвери ще й у Проскурові, і аж підчас строгої ревізії знайдено їх...

Й до сьогодня не знаю, наскільки вдатно виконав я свій обовязок примусового команданта бриґади, бо пізніші події не дозволили передискутувати цю квестію з тими, котрі мої накази виконували, не знаючи з певністю, що автором тих наказів був тільки — хорунжий.

Бій в Олександрівську

Бої 3-ої сотні У. С. С.

Написав б. чет. У. С. С. *П. Франко*

Ту сотню сформовано в Угриню, чортківського повіту 1917 р. в жовтні. До неї ввійшли Січовики, що вийшли ціло з боїв під Конюхами та частина сотні сот. Вітовського. Команду нової сотні обняв чет. Никорак. В Галичині та сотня не брала участи в боях над Збручем, бо стояла в запасі в буйнім лушпинськім лісі.

Походи через Україну — через Камянець, Вапнярку, Одесу — відбула сотня враз із цілим Леґіоном без боїв. Большевики відступали так завзято, що вимусити на них бій було неможливо. Большевики при відвороті оставляли гармати та обози — велитенське військове майно, з якого користала австрійська армія тай неменше німецька. Та легка добича деморалізувала обі ті армії.

Не можу забути зовсім простацькі грабежі, що їх робили чеські жовнірі — а коли ми звертали на них увагу чеських старшин, ті зовсім байдужо здвигали раменами:

— Це війна!

Одним словом чехи не любили УСС тай де могли, їм шкодили або псували опінію. Вважали, що українці повинні почувати себе русаками. І з тим не скривалися зівсім. Я був на деякий час приділений до полковника чеського полку пана М. і весь час мусів зацитькувати безупинні спори в його штабі! Деякі культурні чехи вважали, що коли „нас" запрошено на Україну, то „ми" повинні заховуватися як гості то значить чемно. А-ле деякі русофіли — знаючи що це Україна, і запросило нас правительство України — запевняли, що коли нас уже раз запросили, тоді нам „мусять" давати все і то найліпше. Весь цукор, мука, вино, мило, золото, кватири — обовязково в сальонах — все те мусить бути „наше". Ті тонкощі простий жовнір вирівнував просто силою, не жаліючи інколи баґнета.

Із Одеси ми поїхали залізницею в напрямі Миколаєва та Херсону, де сіли на пароход „Скорий". Це було точно 12 квітня 1918 р. Подорож горі Дніпром залишила незатерте враження. Всюди приходили до нас селяни та інтеліґенти, щоби поговорити про положення та сповістити про рухи большевиків, які в паніці розбігалися. Утікачів усюди переловлювано та розброювано. У ту пору наші війська обходилися з ними незвичайно толерантно. В однім селі виїхав нам на зустріч на чудовім воронім коні — не знати в кого його зрабував — їздець, узброєний від ніг до голови. Це був тип большевика — ситий, узброєний та безличний пан на Україні. Підождав на дорозі, аж ми підійшли до нього тай запитав:

— Авьос у вас єсть?

Очи допитливо бігали по рядах Січовичів, глумлива усмішка не сходила з дещо калмуцького обличчя.

— Ти звідки? запитав я.

— С Арлова. І не діждавшися „авса" повернув коня і поволеньки відїхав, витримуючи фасон.

Не знаю, кілько Стрільцям свербіла рука, щоби „зняти" того завойовника — імперіяліста. Але — на жаль — дисципліна перемогла. Не впав ані один оклик.

Ми плили тільки в день. В ночі плисти було небезпечно, бо в Дніпрі то тут то там лежали затоплені пароходи, потоплені большевиками.

Про один із тих пароходів „Могучий" розказував капітан нашого парохода, що їхав ним якийсь большевицький комісар із Києва — сам один — тільки тому, що ще досі не їздив кораблем! Гнав корабель униз Дніпром, гуляв із своїми любовницями, погрожуючи безупинно револьвером капітанові, який хотів його „образумити". Вкінці капітанові не стало терпцю і він відмовився вести дальше порожний корабель. Тоді комісар застрілив його, а моряки роззброїли та звязали комісаря й затопили разом із його гаремом.

Вже 15. квітня підплили ми під Олександрівськ (тепер Запоріжжя) і в 4 год. пополудні пристанули до лівого берега, кілька кільометрів нижче Олександрівська, напроти німецької кольонії „Нижня Хортиця", там де „мудрий німець картопельку садить". Та ні, вже тепер й того мудрого німця — ліквіднули тай з землі стерли.

На пароход прийшли три селяни й сказали, що в місті повно большевиків. Про большевиків у місті мали ми не зовсім точні відомости.

Я був тоді адютантом сот. Микитки, команданта Леґіону, то ж де міг збирав відомости, які могли нам придатися. Ще на попередній стоянці на хорунжого Бужора, так званого „малого Бужора" напали були чотири большевики тай конче хотіли вбити. Але на крик Бужора, надбігли стрільці тай захопили всіх чотирьох. Двох із них були родовиті русаки і їх віддано під військовий суд. Два другі були наші робітники з Олександрівська і ми їх пустили. Я їм поручив піти до Олександрівська та наробити паніки. Це їм удалося знаменито. В час нашого приїзду приходили до нас утікачі з запевненням, що большевики так налякані приходом „двох" пароходів, повних „німецького" війська, що тікають куди можуть. Большевиків було тоді в місті понад три тисячі. добірного, прегарно узброєного війська — нас усіх разом було 350 — чи 360 люда! Але паніка зробила своє.

Стрільці — яких усюди було повно — піймали в лісі ще трьох большевиків, усіх корінно руських. Вони сказали про боєвий стан військ у місті. Нас головно обходила стація.

Бо ж звідтам мали большевики втікати. На стації стояли готові до відїзду ешелони. Большевики оповідали, що їх командування вело з німцями, які наступали з півночі в силі двох батальйонів, переговори, закінчені успішно: німці годилися на свобідний відхід большевиків. Як стемніло, я поїхав на човні до німців. Їх стежа була на Хортиці та намовляв до негайного наступу. Але німці відмовилися. Казали, що мають за малі сили і боялися, що большевики, якщо ми їм відтнемо відворот, кинуться усею силою на них, а тоді вони їх не стримають. Як ми пізніше переконалися, це була повна правда. Німці дібралися до пивниць з вином яко-

гось бувшого пана і не могли би ставити ніякого опору. На те большевики числили. Але перечислилися.

Дві сотні на приказ сот. Микитки рушили на дворець, одна рушила в ліс на право (на схід), щоб перетяти залізничий шлях до Севастополя на Кримі. Але та частина пляну не повелася. Шлях був пильно боронений міцними большевицькими стежами та бронепоїздом. Із тими стежами стрільці розпочали бій. Була хвилина, що навіть дібралися до самого шляху та кинули кілька ручних ґранатів. Але не знищили шляхту. Хоч із трудом, але ешелони почали проїздити.

А тимчасом на стації загорілося чисте пекло.

Команду третьої сотні перейняв четар Голинський молодий, незвичайно енергічний і бувалий в боях. Четар Никорак, ранений уже кілька разів, останній раз був міцно ранений в ногу в боях над Стрипою, нечайно захворів та нарікав на страшні болі в животі. На другий день відвіз його малий підх. Каратницький малесеньким пароходиком, який вміщував усього пять люда, до Никополя до шпиталю. Чет. Никорак помер два тижні пізніше по операції сліпої кишки.

Отож сотню кинув у бій четар Голинський. Зовсім правильно повів наступ із заходу та почав жахливу, часто рукопашну битву. Ручні ґранати Січовиків сіяли знищення та паніку. Вся маса большевиків кинулася до втечі. Більшість таки пішки кинулася на схід. Повні ешелони погнали на південь.

Скоростріли Голинського тарахкотіли безупинно. Вони були уставлені на мості над залізничими лініями. Стрільці били по повних ваґонах. Деякі відважніші підбігали до потягів та вкидували в них ручні ґранати. Большевики боронилися хоробро. Їх задня сторожа доказувала чудес. Але всетаки були непевні, чи німці з півночі, почувши напад із півдня, не підуть теж у наступ, щоб відібрати хоч частину награбованого майна. Але німці не рухалися. Вкінці большевики в розпучливій обороні кинулися на стрільців. Їх потяги передерлися через наші стежі. Ми не змогли тривко ушкодити та перервати шлях. Большевики під обстрілом направили шини і ешелони таки відїхали на Крим. На двірці зробилося повне замішання. Наші сотні — разом 82, чи 84 баґнетів та два скоростріли прямо згубилися серед большевиків. Гуртки наших, бігаючи коло стаційних будинків та поміж ваґони, що хвилини серед ночі наштовхувалися на гуртки большевиків.

В однім ваґоні вбили — чи важко ранили якусь жінку в шкіряній одежі (привілей большевицьких старшин). Казали, що це славна Маруся Соколовська, славна партизантка. Про неї ходили всякі чутки, а навіть леґенди. То говорили, що вона воює проти большевиків, то проти окупаційних нім.-австрійських військ. Як ми потім переконалися, тих Марусь було щонайменше пять! Вони воювали та гинули по ріжних місцях України. Аж до ваґонів сотня йшла доброю розстрільною. Але розстрільна розбилася скоро на поодинокі гуртки. Серед гуку бомб мінометів та тарахкотіння скорострілів, стрільці билися дуже хоробро. Як уже згадано, большевики заскочені несподіваним нападом, в паніці кидали зброю та тікали. Але на стрільців почали стріляти з вікон домів та з ваґонів. Підх. Бужор спасся завдяки блискавичній легкости. Коли одна жінка подавала йому хліб через вікно, друга в ту хвилину стрілила з револьверу. Бужор відхилився та вкинув через вікно ґранату. Незвичайну відвагу показали ст. дес. Кордибанюк та дес. Харинюк, як вправні бомбомети.

Вулична та міжваґонна борня тривала аж до свитання Але перше розвиднення почало зраджувати малі сили стрільців. Большевики дістали з міста кілька броневих авт. В ночі принесено на пароплав одного смертельно раненого стрільця із простріленою шиєю Помер від упливу крови, якої не вдалося стримати. До рана лежав на березі, накритий плащем сот. Микитки. Сотні поволі робили відворот в напрямі до парохода. Із ліса стягнено стежі. Остали тільки задні сторожі.

На пароході, що весь час стояв під парою, звернений носом догори ріки, заздалегідь піднято якір. Числено секунди, бо все ще надбігали поодинокі стрільці, що відривалися від ворога, вистрілявши всі набої. Сот. Микитка велів уставити на чердаці скоростріли і вони густо засипали большевиків кулями та на хвилину спинили їх наступ. На пароход сипалися кулі. Безліч куль свистіло над нашими головами. Капітан парохода доказав спокійного геройства. Тільки, коли вже дуже „припекло", сказав до сот. Микитки: „Пане капітане, кажіть відплисти, бо потім не можна буде маневрувати!" І звернувся до мене, показуючи на вбитого: „А його оставимо?"

Але вже наші санітарі збігали з ношами на беріг Ще кілька секунд і вбігли з ним на корабель. Ще один втікач метнувся без духу на чердак. Введено пару чудових коней і корабель повернув носом на ліво, зробив півоборот та скоро поплив униз рікою. Зліва сходило сонце. Кулі ще деякий час свистіли в нас над головою. А берегом бігли стрільці, що тікали перед розбішеними большевиками. Деякі стрільці шукали човнів під берегом, похованих там рибаками, інші кидалися в воду та плили вниз, інші бігли долі рікою берегом.

Не згинув із них ніхто! Ми якимсь чудом мали лише **одного** вбитого та одного легко раненого стр. Сліпого.

На пристані в селі Біленьке, — 15 км від Олександрівська сот. Микитка спинив корабель на правім березі Дніпра. Там на могутній „Козачій Могилі" поховано славного стрільця Ярему, а панахиду відправили наш священик, здається о. Пшепюрський, та місцевий батюшка.

Як ми довідалися пізніше, коли вже зайняли Олександрівськ, большевики на стації втратили 300 а в лісі 50 вбитих й мали вдвоє тільки ранених.

Від того чину сотню Голинського називано „безсмертною" або „залізною".

Дописка: Підх. Бужора називано малим, бо був дуже високий, а його старший брат, поручник, це був великий Бужор, хоч був низького росту. Малий Бужор був важко ранений в боях під Львовом та спасся у шпиталі в Кульпаркові.

Де були українські полки австрійської армії при кінці світової війни?

На підставі „Історії Останньої Війни Австро-Угорщини“ й інших джерел

Написав: *Лев Шанковський, б. підхор. УГА.*

(Докінчення)

Завваги до І. таблиці (гляди ч. VI. 1939 р.):

Табл. І. подає відомости про піші і кінні полки та курені австро-угорської армії. Полки ці доповнялись з точно означених доповняючих територіяльних округ, про котрі подає відомости 3-тя колюмна. Далі маємо місце постою булави полку (Б.) і поодиноких куренів напередодні світової війни в 1914 році. Наступна колюмна подає приділ полку до корпусу, дивізії та бриґади в 1914 році (в чисельнику) та в 1918 році (в знаменнику). Декотрі курені піхоти були приділені до гірських бриґад в Босні і Герцеґовині (: I/10, IV/24, IV/30, II/45, IV/58, II/66, IV/77, IV/80, III/85, I/90 :), про що є зрештою відомости в цій колюмні. Національний склад довоєнних полків та куренів подано на підставі книжки:

Ehnl: Die öst. ung. Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914.

Національний склад воєнних формувань подано на підставі власних, приблизних обчислень. Для 67, 90 п. п. і 34 полку стрільців, цитоване мною джерело не подає числа українців. Думаємо, що всетаки українці в цих полках творили певний відсоток, а лише австрійська статистика зарахувала їх до словаків чи поляків. Завваги подають фронти, де в кінці 1918 р. боролись ці наші полки. Дальше подаємо про те докладніші відомости. Якщо йде про воєнні формування, подано докладно, з яких саме частин оці нові формування створено. Вони не мали зрештою власних доповняючих округ і їх доповнювано до самого кінця матірними доповняючими округами себто округами старих полків.

Багато важче усталити національний склад гарматних, летунських, технічних та обозних частин австро-угорської армії по реорґанізації 1918 року. Число гарматних частин збільшено, а їх назви перейменовано. В нових, воєнних формуваннях годі пізнати старі довоєнні полки. Тому в усталенні національного складу цих частин мусимо взяти під увагу передусім **довоєнні** відносини, а потім допервa національний склад поодиноких дивізій 1918 р. Тільки така метода може допровадити до бажаного результату та виелімінувати всі небажані помилки. Ось такі гарматні частини мали український склад в 1914 році:

Табл. 2. Гарматні, технічні та обозні частини з укр. складом в 1914.

Рід зброї	Чч.	Доповняюча округа	Місце постою	Приділ			національний склад в %%	
				Корп.	Див.	Бриг.	Укр.	Інш.
Полки полевих канон	28	Перемишль	Перемишль	X	24	10 пг	60	40
	29	Ярослав	Ярослав	X	2	10 пг	20	80
	30	Перемишль	Перемишль	X	2	10 пг	66	34
	31	Станиславів	Станиславів	XI	30	11 пг	69	31
	32	Львів	Львів	XI	11	11 пг	55	45
	33	Станиславів	Станиславів—Чернівці	XI	30	11 пг	43	57
Полки полевих гавбиць	10	Перемишль	Перемишль	X	24	10 пг	?	?
	11	Львів	Львів	XI	11	11 пг	52	48
Дівізіони полевих канон к. о.	43	Львів	Львів	XI	43		55	45
	45	Перемишль	Перемишль	X	45		60	40

Рід зброї	Чч.	Доповняюча округа	Місце постою	Придiл			Націонал. склад в % %	
				Корп.	Див.	Бриг.	Укр.	Інш.
Дивізіони полевих гавбиць	43	Львів	Львів	XI	43		55	45
	45	Перемишль	Перемишль	X	45		60	40
Кінно-гарматні дивізіони	10	Ярослав	Ярослав	X	6К	10 пг	36	64
	11	Львів	Львів	XI	4К	11 пг	57	43
Важко-гарматні дивізіони	1	Краків	Краків	I	12	1 пг	21	79
	10	Перемишль	Перемишль	X	24	10 пг	46	54
	11	Львів	Львів	XI	30	11 пг	46	54
Гірсько-гарматні дивізіони	10	Перемишль	Тузля	XV	1	2Г	46	54
	11	Станиславів	Сараєво	XV	1	1Г	46	54
Форт. гарм. полк.	3	Перемишль	Перемишль	X		2Ф	50	50
Саперські курені	10	Перемишль	Перемишль	X	24	47	30	70
	11	Львів	Львів	XI	11	21	48	20
Піонí-ри	10	Перемишль—Львів	Перемишль	X	24	48	30	70
Обозні курені	10	Перемишль	Перемишль	X	—	—	37	63
	11	Львів	Львів	XI	—	—	58	42

Заввага: В инших спеціяльних частинах відсоток українців зовсім незначний.

Як це ми вже реферували, реорґанізація австро-угорської армії в р. 1918 помітно збільшила гарматні та технічні частини. Згідно з пляном кожна дивізія піхоти мала одержати:

2 полеві гарматні полки по 6 батерій;
1 важкий гарматний полк з 6 батерій;
1 гірсько-гарматний дивізіон з 3 батерій.

Всі ці гарматні частини творили полеві гарматні бриґади, що мали таке саме число, як їхні дивізії піхоти. Беручи під увагу національний склад поодиноких дивізій, українськими по складі були ось такі гарматні частини:

2. полева гарматна бриґада на італійському фронті в складі 6 піш. див.
2 п. г. п.
102 п. г. п.
2 в. г. п.
2 г. г. д.

9. полева гарматна бриґада на італійському фронті
9 п. г п. при 8 кінній дивізії
109 п. г. п. при 8 кінній дивізії
9 в. г. п. при 13 стріл. дивізії
9 г. г. д. при 50 пішій дивізії.

10. полева гарматна бриґада на італійському фронті
10 п. г. п.
110 п. г. п.
10 в. г. п.
10 г. г. д.

11. полева гарматна бриґада на східньому фронті
11 п. г. п.
111 п. г. п.
11 в. г. п. на італ. фронті при 16 пішій дивізії
11 г. г. д.

15. полева гарматна бриґада на італійському фронті при 3. пішій дивізії
15 п. г. п.
115 п. г. п.
15 в. г. п.
15 г. г. д. при 159 пішій бриґаді

24 полева гарматна бриґада на італійському фронті при 24. пішій дивізії

24 п. г. п.
24 п. г. п.
24 в. г. п.
24 г. г. д.

30 полева гарматна бриґада на балканському фронті при 30. пішій дивізії

30 п. г. п.
30 п. г. п.
30 в. г. п.
30 г. г. д.

1 полева гарматна бриґада на італійському фронті при 1. пішій дивізії

1 п. г. п.
1 п. г. п.
1 в. г. п.
1 г. г. д.

45 полева гарматна бриґада на балканському фронті при 45. стріл. дивізії

45 п. г. п.
45 п. г. п.
45 в. г. п. на італ. фронті при 26 стріл. дивізії
45 г. г. д.

54 полева гарматна бригада на східньому фронті при 54. стріл. дивізії

54 п. г. п.
54 п. г. п.
54 в. г. п. на італ. фронті при 32. пішій дивізії
54 г. г. д. „ „ „ „

59 полева гарматна бриґада на балканському фронті при 59. стріл. дивізії

59 п. г. п.
59 п. г. п.
59 в. г. п. на італ. фронті при 42. див. гонведів
59 г. г. д. на італ. фронті при 10 армії

Крім цього з нерозформованих гірських гарматних полків українськими слід рахувати:

[illegible] гірський гарматний полк
[illegible] гірський гарматний полк, оба на балканському фронті.

З гармати приділеної до спішених кінних дивізій українськими були:

4 кінна гарматна бриґада на італійському фронті при 10. пішій дивізії
4 легкий гарматний полк „К"
4 важкий гарматний дивізіон „К".

Фортечну артилерію переорґанізовано на найтяжчу, при чому утворено 14 полків: 7 полків найтяжкої, 4 оборонної, 3 надбережні. 5. полк був доповнюваний гарматчиками з Галичини і мав в своєму складі українців.

Зі саперських куренів українськими повинні були бути хочби частинно курені: 2, 10, 11, 15, 24, 27, 30, 43, 45, 54 та 59.

Українськими були в 1914 році дивізії: 2-га (Ярослав), 11-та (Львів), 15-та (Міскольч), 24-та (Перемишль), 27-ма (Кошиці), 30-та (Львів), 43-та (Чернівці), 45-та (Перемишль). 2-га, 24-та й 45-та входили в склад X корпусу, 11-та, 30-та і 43-та в склад XI корпусу, 15-та і 27-ма в склад VI корпусу. В 1918 році мали ще українські частини 4-та, 10-та, 50-та, 53-та, 54-та, 56-та й 59-та дивізії.

Вже отцей перегляд інформує нас достаточно, що ні одна з цих дивізій не перебувала з початком листопаду в Східній Галичині. Всі отсі дивізії та поодинокі українські полки і курені перебували на далеких італійському, балканському та східньому фронтах. Про їх долю та недолю розкажуть дальші рядки отсеї статті. В кожному разі, не було навіть про те мови, щоб хтонебудь, а тим паче австрійське начальне командування пересувало отсі частини до Східньої Галичини, де вони б мали перебирати для українців владу. Ось бойове „куррікулюм віте" українських частин австро-угорської армії в 1918 році.

2-га піша дивізія (Ярослав).

В склад її входять українці і поляки зі 110, 40 та 95 п.п. та поляки і словаки з 4 і 29 куренів полевих стрільців. В червні 1918 дивізія перебуває в Бесарабії, звідки в липні 1918 року переходить через Станиславів, Лавочне, Любляну на італійський фронт над Ізонцо[1]). 95 п. п. не хоче іти на італійський фронт, бунтується, проти него вживають мадяр з 34 піш. дивізії[2]). Частини дивізії перебувають на італійському фронті до самого кінця і ще 4. листопаду 1918 року провадять важкі бої над Ізонцом[3]).

4-та піша дивізія (Брно).

В її склад входив 9 п. п. зі Стрия. В червні 1918 року полк цей боронить в складі 4 див. Мт Асольоне, де перебуває до кінця жовтня і поносить важкі втрати[4]). 1 і 2. листопаду рештки 4 дивізії машерують з Лямбон до Канале С. Бово, де частина дивізії і її обози попадають в італійський полон[5]).

9-та піша дивізія (Прага).

Мала в свойому складі 18-ту пішу бриґаду (30 і 80 п. п.) зложену з українців. До 9. листопаду 1918 бриґада бється в Сербії і в Банаті, в складі арм. групи ґен. Кевеша. Цікаве те, що коли австрійська команда зверталась до поодиноких полків з запитом, чи думають боронити границь б. Австро-Угорщини, жовніри 30 п. п. просили команду вияснити їм політичні перемини, які наступили в їхній вужчій східньо-галицькій батьківщині. Було це 4. листопаду 1918 року[6]).

10-та піша дивізія (Йозефсштадт).

Мала в свойому складі 19-ту пішу бриґаду (15 і 55 п. п.) зложену з українців. Бриґада ця бореться в червні 1918 року над Піявою, при чому 15 п.п. переходить на західній беріг Піяви та здобуває бравурним наступом італійські батерії під Тестадурою[7]). 18. червня 15 п.п. здобуває Меольбо і Мерольо. Історія останньої війни Австро-Угорщини підкреслює бравуру „східньо-галицького" 15 п. п. і каже, що в наступі над Піявою 15 п.п. добув найбільші простори"[8]). В боях над Піявою 15 55 п.п. понесли важкі втрати. Їх стан зменшився до 1 куреня. Здебільша ці полки відпочивають вже до кінця війни. 4. листопаду в ночі 18-ту бриґаду розоружили італійці і взяли разом з бриґадієром в полон[9]). Безоглядно наступаючі італійці не находили ніде ніякого спротиву. Вони наступали часто на безборонного противника, що здивований кричав їм: „Перемиря, мир, мир!"[10]).

---

1) OBA VII. прилога 24. 2) OBA VII. 409. 3) OBA VII, 757. 4) OBA VII. 344. 602 5) OBA VII. 695. 6) OBA VII. 788. 7) OBA VII. 274. 8) OBA VII. 293. 9) OBA VII, 753. 10) OBA VII. 754.

11-та піша дивізія (Львів).

В її склад входять українські в більшости 89, 90, 58 і 115 п. п. Ця дивізія перебуває в складі XVII. корпусу на Україні. В перших днях листопаду дивізія здеморалізувалась в р. Одеси. „Жовніри нищили магазини, продавали оружжа і виряд, займали збройною рукою залізниці, щоб вимусити переїзд на вужчу батьківщину"[11]). Комендант міста Одеси ґен. Бельтц застрілився під впливом цих подій[12]). З інших джерел знаємо, що 90 п. п. переїхав через територію ЗУНР до Ярослава і ніде не дав себе розоружити.

15-та піша дивізія (Міскольч).

В її склад входили закарпатські полки 66, 134, 65 та мадяри з 60 п. п. Ця дивізія перебувала теж на Україні в р. Павлограду[13]). З початком листопаду дивізія мала перейти на сербський фронт в склад ґрупи Кевеша. Ще 1. листопаду командір дивізії ґен. Ауст доносив ґен. Кевешові, що полки дивізії надійні, але вже кілька годин пізніше, по переїзді кордону коло Ясіня, 65 п. п. поїхав самочинно до Мукачева демобілізуватись[14]).

24-та піша дивізія (Перемишль).

В її склад входили 45, 109, 10 та 77 п. п. в більшости українські. Ця дивізія входить в склад VII АК на італійському фронті над Ізонцо. Вже 28. Х. бунтуються поляки і українці 77 п. п. і не хочуть іти до позицій[15]). Ціла 24-та дивізія попадає 4. листопаду між 12 і 3 годиною коло Поццуольо в італійський полон. Тільки деякі відділи 10 п. п. з Перемишля вириваються прискореним маршем з петлі італійської кінноти, що масово забирала австрійські відділи в полон[16]).

27-ма піша дивізія (Кошиці).

54-та бриґада цеї дивізії мала 67 п. п. з Пряшева і 85 п. п. зі Сиготу. Багато місця присвячує історія закарпатським гуцуликам з 85 п. п. Це був бравий полк і жаль, що історія вважає його чомусь мадярським. На Коль Москін коло Асіяґо цей полк боронився... камінням перед наступом італійців і оборонився[17]). При кінці жовтня дивізію вицофують з італійського фронту, тому, що її призначили на сербський фронт до ґрупи ґен. Кевеша[18]). Переїзджаючи через Трієст дивізія бунтує 14 п. п. з Лінцу та 59 п. п. зі Сальцбурґа, що мають іти на фронт[19]).

30-та піша дивізія (Львів).

В її склад тепер входять чехи і словінці (59-та бриґада) та трохи українців в 60-тій бриґаді (13, 14, 18 та 27-мий курені полевих стрільців). Дивізію перекидають з України на сербський фронт до ґрупи ґен. Кевеша. На цьому фронті дивізія бореться до 10. листопаду[20]). 27-мий курінь полевих стрільців з Чернівців не хоче виваґоновуватись і йти на фронт тому, що не вважає себе „приналежним" до Австро-Угорщини[21]).

43-тя стрілецька дивізія (Чернівці).

86-та бриґада — українці (20 і 22 стріл. полки), 85-та бриґада — словінці, хорвати та італійці в 5 стр. полку та поляки в 16 стріл. полку. Ця дивізія перебуває в 1918 році в Бесарабії, звідки її переводять на італійський фронт[22]). 86-та стріл. бриґада входить під кінець воєнних дій до складу 44 стріл. дивізії. Перед її фронтом бються анґлійці і американці. 31. Х. бомбовим налетом італійців знищено 20 стріл. полк[23]).

45-та стрілецька дивізія (Перемишль).

Ця дивізія, до якої входили 33, 17, 18 полки стрільців і 51 полк „ляндштурми" боролась на альбанському фронті, де визначився 33 стріл. полк зі Стрия в боях під Яґодіною. З початком листопаду дивізію концентрують в р. Роґатіца-Сараєво для оборони кордонів Босні і Герцеґовини[24]).

49-та піша дивізія.

В її склад входив 30-тий курінь полевих стрільців зі Львова. Дивізія перебуває на італійському фронті в арм. ґрупі Беллюно і попадає 4. XI. коло Мадонна ді Кампіліо в італійський полон[25]).

50-та піша дивізія.

В її склад входив укранський 130 п. п. Дивізія перебувала на італійському фронті в ґрупі Беллюно[26]).

54-та стрілецька дивізія.

В її склад входили переважно українські 19 та 35 стріл. полки та чесько-німецькі 29 і 30 стріл. полки. Дивізія перебуває в складі XXV арм. корпусу на Україні. З початком листопаду дивізія бунтується і арештує командіра дивізії[27]).

56-та стрілецька дивізія.

В її складі бється гуцульський 36 стріл. полк поруч німецьких та італійських верховинців з Тиролю. З початком листопаду італійці беруть 36-тий стріл. полк коло Роверето в полон[28]).

59-та піша дивізія.

Поруч 24 і 41 п. п. до неї входять мадяри зі 103 п. п. та 3, 15, 26 курені полевих стрільців. Ця дивізія перебуває в 1918 році на Україні, звідки її перевозять на сербський фронт до ґрупи ґен. Кевеша. В цій ґрупі дивізія перебуває до дня 10. листопаду. Ґрупа Кевеша найдовше зі всіх австрійських частин заховала боєздатність[29]).

4-та кінна дивізія (Львів).

В її склад входять словінці з 5 п. драґонів, поляки з 1 п. уланів та українці з 9 п. драґонів і 13 полку уланів. Дивізія перебуває на Україні, де доходить аж до Донбасу (Юзівка). Звідси переводять її на сербський фронт до ґрупи ґен. Кевеша. 13 полк уланів відмовляє послуху тому, що приналежний до Східньої Галичини і не думає битись за чужі інтереси. Його заступає теж український 9-ий полк драґонів[30]).

3-тя кінна дивізія (Відень).

В її склад входили 3-тій полк драґонів (віденці), 8 полк гусарів (мадяри), та 4-тий і 7-мий полки уланів (українці). Дивізія бється на італійському фронті в зах. Тиролю. В листопаді повстали в дивізії совдети[31]).

---

[11]) OBA VI'. 799. [12]) OBA VII. 800. [13]) OBA VII. прилога 24. [14]) OBA VII. 789. [15]) OBA VII. 632 [16]) OBA VII. 775. [17]) OBA VII. 256. [18]) OBA VII. 611 [19]) OBA VII. 612. [20]) OBA VII) 790-791. [21]) OBA VII. 776. [22]) OBA VII. прилога 24. [23]) OBA VII. 666 [24]) OBA VI'. 382-384. 780 [25]) OBA VII. 743. [26]) OBA VII. 747. [27]) OBA VII. 798-799. [28]) OBA VII. 693. [29]) OBA VII. 788 і д. [30]) OBA VII. 776. [31]) OBA VII. 683.

Інші українські полки кінноти:

3-тій полк уланів перебуває в листопаді на Україні в складі XXV корпусу.

6-тий полк уланів перебуває в Альбанії, звідки відступає до Бокке ді Каттаро, де частини ґрупи ґен. Пфлянцера-Бальтіна поділяються за національною приналежністю[32]).

8-мий полк уланів в складі 10 кінної дивізії переходить в листопаді 1918 року з італійського на сербський фронт. Натурально там вже не доходить[33]).

1-ший і 3-тій полки кінних стрільців входять в склад піших дивізій як дивізійна кіннота[34]).

Ось і все!

Факти, що їх ми призбирали в найбільш авторитативних джерелах доказують нам ясно, що ні одного полку, ні одного куреня, а то й сотні не переведено своєчасно з фронту до Східної Галичини, щоб вони там помагали українцям перебирати владу. Якщо були на терені Східної Галичини якісь запасні або асистенційні українські частини, то це був чистий припадок. Знаємо, що між цими частинами було доволі мадяр, а то і поляків. Австрія зовсім не думала передавати комунебудь владу. Навпаки, читаючи Історію Останньої Війни Австро-Угорщини бачимо виразно, що Австрійська Начальна Команда не передбачувала розпаду Австро-Угорської Монархії, дарма, що здавала собі вже добре справу, що війни не можна буде виграти. Вже з початком листопаду 1918 року видано зарядження в цілі оборони кордонів держави аж до підписання мирового трактату. Ці зарядження не переведено в цілости в життя завдяки диверсії мадярів, що виступили з мировими пропозиціями до Антанти та окремих народів двоєдиної монархії, що вже мали досить приналежности до цеї держави (чехи, югославяни, поляки, українці, тощо). Мимо цього арм. ґрупа ґен. Кевеша боронила південних кордонів держави до дня 11. листопада 1918 року, хоч цеї держави вже 10 днів не було між живими. Тим самим неможливо говорити про якісь **плянові** приготування до передачі влади українцям з боку австр. начальної команди, що не хотіла боронити перед італійцями навіть південних кордонів Німеччини[35]).

---

[32]) OBA VII, 794. [33]) OBA VII, 795. [34]) OBA VII, ригота 3. [35]) OBA VII, 651 і д. 716 і д.

---

† ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

† **ОСИП ШУМСЬКИЙ,**

був. старший десятник Українських Січових Стрільців, дир. Українського Кооперативного Банку в Станиславові, член Надзірної Ради Окружного Союзу Українських Кооператив у Станиславові, член Повітового Виділу в Станиславові, був. скарбник Філії краєвого господарського Т-ва „Сільський Господар" у Станиславові, був. довголітній справник Районової Молочарні в Боднарові, член усіх Товариств в Угриної Долішньому і т. д.,

помер у четвер 11-го травня 1939 р. в Угринові Долішньому під Станиславовом у 42-му році життя, наділений св. Тайнами.

Хоча, розмірно, дуже молода ще людина, бо 42-гий рік, це властиво сам цвіт життя, сила віку, мусів розпрощатися з цим світом, покинути на ласку й неласку долі — свою молоду дружину й четверо дрібних дітей.

Він народився дня 20. грудня 1896 р. в селянській сімї в Боднарові, станиславівського повіту, ходив до української ґімназії в Станиславові та в Коломиї, молоденьким юнаком застала його Велика Війна, вступив ґімназійним учнем у серпні 1914 р., як доброволець до Українських Січових Стрільців, із гарячим бажанням стягти сонце волі та державної незалежности рідному народові й краєві, в результаті був ранений у бою з російським військом на горі Маківці в Карпатах дня 2 травня 1915 р. та стратив кілька пальців правої руки. Внаслідок цього зранення й поменшення фізичної здатности до праці мав пізніше признану з уряду невеличку ренту.

З днем 1. листопада 1918 р. вступив Покійний спершу до УГА, відтак прийняв місце урядовця Українських Державних Залізниць на стації в Боднарові.

По закінченні воєнної суматохи цей ідейний український громадянин, один із перших у нас на терені станиславівського повіту, захопився кооперативною ідеєю та, як ґімназійний абсольвент, усі свої молоді сили, все знання й запал присвятив цій кооперативній ідеї, конкретно молочарській коперації. З посвятою та правдивою жертвенністю довгі роки працював директором у Районовій Молочарні в Боднарові. На трудному та на як же невдячному становищі видержав він, із перервою, повних 12 літ!

Згодом, після побільшення сімї та в звязку з резиґнацією з посади директора Районової Молочарні в Боднарові, пересилився ближче Станиславова, до с. Угринова Долішнього, де заложив собі зразкове хазяйство й гарний сад.

У зрозумінні та в признанні чималих його заслуг для молочарської кооперації, а головно з уваги на прикмети його непохитного, кристалевого характеру, Надзірна Рада Українського Кооперативного Банку в Станиславові покликала його, три роки тому, вже з Угринова, на становище другого директора.

Водночас громадянство наше, при перших у Східній Галичині від Великої Війни самоуправних виборах, повірило

йому відповідальне становище в громадській самоуправній організації повіту, а саме в Повітовому Виділі в Станиславові, де він цілих кілька літ сміливо та безоглядно (хоч, нікуди правди діти: теж і... безвиглядно) заступав господарські та культурні інтереси українського населення станиславівського повіту.

Відданий зрештою всеціло ідеї спільництва, ідеї гуртової, спільної, невгавної праці, Осип Шумський пірнув із головою й у роботу в Філії краєвого господарського Т-ва „Сільський Господар" у Станиславові, бажаючи — разом із другими ентузіястами ідеї та людьми діла — піддвигнути ступінь хліборобської, рільної, хазяйської культури.

І ось серед такої ріжнородної праці, серед таких широких громадських зацікавлень він рівно рік тому на службовій поїздці в одному з сіл Товмаччини простудився. Кріпкий наче дуб, здоровий, охочий і ладен до праці — впродовж одного року знидів, зчах наслідком службових невзгодин, зівяв і врешті помер 11. V. ц. р.

В суботу 13-го травня ц. р. відбувся великий похорон бл. п. Осипа Шумського з дому жалоби в Угринові Долішньому.

Нехай же ця рідня земля яку бл. п. Осип Шумський так палко любив, буде йому тепер легка, неначе перо. Вічна йому память!!!

Іван Ставничий.

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБОК

В статті Євтимовича: „Революційно-мілітарна акція..." в **ч. 5. „Л.Ч.К."** вже після видрукування числа зауважено друкарські помилки:

Стор. 19, рядок 23 і 26 згори надруковано: Нотосакі, треба **Наґасакі**; стор. 20, рядок 7-ий після слова „те", пропущено: **„не догадуючись"**; стор. 20, рядок 16 знизу надруковано: 1916 р., треба: **1906 р.**

До П. Т. Членів „Червоної Калини"

Управа Видавничої Кооперативи „Червона Калина" у Львові повідомляє, що Звичайні Загальні Збори дня 28. червня ц. р. рішили підвищити уділ в кооперативі о зол. 15 (зі зол. 25. на зол. 40). Управа взиває П. Т. Членів прислати зол. 15. на доповнення уділу негайно на чекове конто ПКО ч. 511.759.

УПРАВА

Від Адміністрації

З цим числом висилаємо почтові складанки П. К. О. та просимо П. Т. Передплатників прислати ними передплату за II. півріччя 1939 р. Залягаючих з передплатою П. Т. Передплатників просимо негайно вирівнати залеглість.

Чергове число „Л. Ч. К." появиться 1. вересня ц. р. в подвійнім обемі за місяці серпень-вересень. До того числа будуть долучені аркуші споминів А. Камінського „В волинській тихій стороні."

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

XI. річник (Число 7.) Липень

ЗМІСТ:

Wydaje: Wydawnicza Kooperatywa „Czerwona Kałyna", Lwów, ul. Zimorowicza 12. Zaw. Osyp Nawroćkyj.
Redaktor: Wasyl Sofroniw-Lewyćkyj. Drukarnia „Słowo" we Lwowie, ul. Czackiego 6.
Видає: Видавнича Кооператива „Червона Калина", Львів вул. Зіморовича 12. Зав. Осип Навроцький.
Редактор: Василь Софронів-Левицький. Друкарня „Слово", у Львові, вул. Чацького 6.